

N j i v a

I./9-10.

4./VI. 1921.

NIKOLA RADOJČIĆ:

Ideja našeg narodnog jedinstva u srpskoj i hrvatskoj historiografiji.

(Pristupno predavanje, održano 9. aprila 1921. na Ljubljanskom
Univerzitetu.)

Oduvek je glavna dužnost istorijske nauke, tražiti istinu o prošlosti naroda. To je glavna svrha svakog istorijskog istraživanja, koja se nikada nije menjala, nego su se samo obim, metod i namena istraživanja izmenjivali. Dok su vladari po svojoj volji vladali zemljama i upravljali svoj rad samo prema pouci crpanoj iz prošlosti, dotle je bila istorija čista aristokratska nauka, pisana samo o gospodi i ugadjana samo za gospodu. Narod, kao taki, prema tadašnjem shvatanju, nije nikada pravio istoriju i nije ju smeo praviti, te mu, prema tome, znanje istorije nije ni trebalo.

Koliko je ovako shvatanje bilo daleko od istine, toliko je i tadašnja istorija bila daleko od nauke. Izmena je došla vrlo teško i jako polagano, naime tek s obnovom klasičnih studija i s tačnijim upoznavanjem prave istorije Grka i Rimljana, a naročito Grka, te s polaganim budjenjem razumevanja o znamenitosti čitavih naroda za razvoj čovečanstva. Istorija tada prestaje, malo po malo, biti smo predmet pripovedačkih, umetničkih i pedagoških pothvata i napora. Polje njezina rada se proširuje, način istraživanja i prikazivanja usavršuje i udubljuje, a namena izmenjuje, te se ona, sporo i mučno, po obimu, metodu i svrhama, izjednačuje s ostalim naukama. Sa svojih aristokratskih visina silazi u široke narodne slojeve, da ih učini predmetom svojih istraživanja, jer su i oni aktivno sudelovali u stvaranju istorije. Mesto pripovedanja samo o kraljevima, vojvodama i državicima čine se pokušaji, da se izrade prave narodne istorije, gde će svi faktori, koji sudeluju u izgradnji narodnog progressa, biti prema svojoj pravoj vrednosti utvrđeni i prikazani.

S ovakim proširenjem kruga istorijskih istraživanja u prošlosti nije držalo korak proširenje kruga poznavalaca prave istorije, iako su narodi, postepeno, sve više uzimali sami u svoje ruke svoju sudbinu i istorija im postajala, i s te strane, sve potrebnija nauka. Ona nije više bila priča o aristokratskim vrhuncima društva, ali je još ostala aristokratska nauka, ograničena na mali, birani krug čitalaca i prijatelja.

Ta otmjena osamljenost istorije mnogo je kriva, što naučni rezultati, do kojih je i naša istorijska nauka dospela, nisu postali opća narodna svojina, deo narodnog iskustva i narodne vere i komad podloge na kojoj se izgrađuju naši politički i kulturni ideali. Naporan, promišljen i rodoljubivi rad naših najboljih istoričara pomogao je samo malom krugu prosvetljenih, da stvore jasne nazore o našoj prošlosti i da raspoznaju glavne tendencije našega razvoja. Izvan toga kruga je znanje narodne istorije sasvim neznatno ili potpuno pogrešno. Stoga nije ni čudo, što su u našim širim krugovima nazori o narodnoj prošlosti mutni i netačni, te, prema tome, nepodesni, da se na osnovu njih izgradi jasna predstava o pravcima i svrhama našega progressa, kome počeci razvojnih serija leže u dalekoj prošlosti. Naročito su magloviti nazori o našem razvoju tamo, gde je narodna tradicija sasvim izbledela, a gde je istorija potpuno falzificirana, dok su mnogo jasniji i puniji, gde je bar tradicija živa, s pomoću koje su se formirali i održali naši visoki nacionalni ideali o slobodi i sjedinjenju.

To tako ne može i ne sme ostati.

Tradicije naglo nestaje, a znanje o narodnoj prošlosti se, zasad, polagano i pogrešno širi, te tako nastaje opasno stanje smućenosti i neizvesnosti o narodnoj prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, koje narodni progres usporava. Rezultati naučnog istorijskog istraživanja moraju se, otsad, u spretnom obliku, unositi u sve društvene krugove. Naučna istorija mora svakom pomoći, da nauči pravu narodnu prošlost, da bi tako razumeo sadašnjost i razabrao se u glavnim tendencijama našeg nacionalnog progressa. Na taj će se način u duhovnom životu naroda zameniti visoka vaspitna vrednost narodne tradicije, onda, raspršiće se tama neznanja i odatle mržnje i pakosti, što otuđuje pojedine delove naroda jedan od drugoga, a stvorice se i pogodna atmosfera za još prostranija i dublja istorijska istraživanja, jer će se na široko razvući krug ljudi, koji osećaju i uvidjaju važnost istorijske nauke i teže njezine rezultate razborito primeniti u vođenju naše državne i kulturne politike.

Pri unošenju svih naučnih istina u narod, a naročito istorijskih, moraju na prvom mestu smelo i stalno koračati naši univerziteti. Oni moraju uvek držati pred očima svoju dvostruku dužnost, da su, s jedne strane, ognjišta čistog naučnog istraživanja, a, s druge strane, žarišta, iz kojih se širi svetlost znanja na sve strane. Nikada i nikako ne smeju dopustiti, da nauka sasvim izgubi kontakt sa životom, kao što ne smeju ni trpeti, da se ona podloži kakvim bilo drugim svrhama, osim stalnog i strasnog traženja istine. To mora biti našim univerzitetima želja nada sve ostale, a nju mora pratiti jasna, silna i izdržljiva volja, da se blagotvornim uticajem istine obrazuje i unapredi celi naš narod. Svi predstavnici nauke na našim univerzitetima moraju biti zatočnici istine i svoju ljubav spram nje prelivati u omladinu, koja će je rasadljivati u narod. Naučne se istine ne smeju više skrivati u uskim krugovima i kao kakva tajna poveravati samo izabranim, nego se moraju,

u pogodnom obliku, raširivati u sve društvene krugove, da satru i unište sve gluposti i zablude, svaku zatucanost i sve znake zaostalosti. Posredovanje pak znanja mora se tako udesiti, da se lako oseti korist od njega i uživanje u njemu, te da se probudi volja, da se svako dobro znanje što više proširi i što većma udube.

Ovo su, kod nas, istoričari naročito dužni činiti, jer množina zabluda, zastranjenosti i zbunjenosti u današnjem društvu dolaze od neznanja i netačna znanja naše prošlosti, te stoga i nerazumevanja sadašnjosti. Ovako neznanje je kod nas pravo čudo, jer naš narod jako voli svoju prošlost. On o njoj rado sluša i čita, no dosad ga redovno nisu o njoj obavestavali predstavnici naše istorijske nauke, nego ili dobronamerne neznalice ili podmetnuti opasni i nevaljali ljudi, koji su narodnu prošlost u svoje ružne i nevaljale svrhe izvrtali. Samo tako se može razumeti, da je kod nas i sad množina ukorenjenih zabluda, što počivaju samo na osnovi lažne istorije, zabluda, koje će se tek polagano i smišljenim radom moći trudno iskoreniti, jer je još otac moderne srpske historiografije, Jovan Rajić, mudro rekao, da se je kod svih Slovena protiv zamatorelih, loših nazora, vrlo teško boriti. Šteta, međutim, od ovih duboko ukorenjenih i na široko rasprostranjenih zabluda je vrlo velika, jer one usporavaju tok nacionalnog razvoja, deluju protiv pravca prirodne istorijske evolucije, i to tim jačom snagom, što im je broj pristalica veći. Žrtava zabluda tim je više, što su njihovi lažni temelji i loši motivi bolje sakriveni, i što širioci zabluda umeju svoje žrtve većma uveriti o njihovoj velikoj koristi. Borba pak protiv raspaljenih strasti i prikrivena egoizma mučna je i uvek dugotrajna, ali se baš zato ne sme izbegavati i odlagati, jer je svaki čas oklevanja čini još težom. U njoj je istina jedino oružje, oružje nepobedivo, koje svaku laž, a pre a posle, mora satrti.

Kako je pak život zabluda tvrd i žilav, najbolje se vidi kod najmanje opravdanih i najlošije osnovanih, jer i one, spretno širene i brižljivo u mraku neznanja čuvane, umeju živeti neobično dugim životom, održavane strašću ili nevaljalstvom onih koji ih šire i apatijom onih koji ih trpe.

Jedna od najvećih zabluda, što koči i zadržava naš nacionalni progres, jeste varanje i lažno učenje, kako je u istoriji tačno i pouzdano utvrđeno, da su Srbi i Hrvati, istina, bili prvobitno jedan narod, ali da su istorijskim razvojem razdeljeni i upućeni da idu putevima, koji ih sve većma rastavljaju, da se nikada više ne sjedine. Ova lažna nauka mogla je nastati, održavati se i širiti se samo zbog slaba i netačna znanja naše narodne prošlosti i potpunog nepoznavanja naše naučne historiografije, jer su baš najbolji srpski i hrvatski istoričari, često na klasičan način, utvrdili potpuno jedinstvo Srba i Hrvata, i to na osnovu njihove istorije. Širili su pak opasnu laž najviše loši i tendenciozni istoričari i branili je jednostrano i nepotpuno iznesenim, falzificiranim i potpuno izmišljenim «istorijskim dokazima». Oni su, tako, nagomilali čitavu literaturu trulih, gnusnih i pakosnih laži o «razlikama između Srba i Hrvata» i širokim rekama loših knjiga, listova i novina pustili je da truje narod. Tako su mnoge neobaveštene zaveli, stvorili ih fana-

ticima mržnje i podmetnuli im kao glavnu sadržinu života mržnju na rođenog brata. Drugim opet, ne tako neukim i lakovernim, pomutili su bar jasan pogled u činjenice, načinili ih sumnjalicama, te ih sprečili da izrade jasne i plodne nazore o nacionalnom razvoju i svoj nacionalan rad prema njima podese. Jednom velikom zabudom direktno je, dakle, smetana spontana istorijska evolucija, nacionalni razvoj silom je unatrag guran i s pravog puta skretan, jer samo sjedinjeni Jugosloveni, svesni svoga jedinstva, mogu koračati putem stalna i skladna razvoja, dok je kakvo bilo cepanje kidanje narodnih snaga i usporavanje nacionalnog progressa.

Da bi se uverili, kako je neosnovana i nepravična obeda, da su naši istoričari sabrali i izneli dokaze o nepremostivim razlikama između Srba i Hrvata, i da bi, u isti mah, stekli čvrsto uverenje, koje tera na smišljen i izdržljiv rad, da je potrebno širiti u narod pravo znanje o njegovoj prošlosti, ja ću pustiti, da ispred vas prodje ugledna i časna povorka naših najboljih istoričara s njihovim glavnim idejama o našem narodnom jedinstvu, s idejama, u koje su oni uneli jezgru svojih naučnih istraživanja i duh svojih rodoljubivih ideala. Ta je povorka ujedno i deo naših najuglednijih radnika i boraca za narodno jedinstvo, jer su, kako ćete videti, naši istoričari ne samo uobličili nauku o jugoslovenskom jedinstvu, nego su je održavali i negovali i onda, kada su se protiv nje grube sile austrijske podigle, da je bar oni sačuvali živu i čistu za bolje doba i razboritiju generaciju, koja bi mi morali biti...

Već su vizantinski pisci, kod kojih se nalaze najranije razgovetne vesti o Srbima i Hrvatima, tako ispreplétali jedne s drugima, da ih je nemoguće odeliti i granice između njih povući. Oni nisu mogli između njih opaziti nikakve razlike, a kada ih posebice spominju to se obično ne tiče naroda, nego država, jer kad baš o narodu govore, redovno zovu i jedne i druge, ili po jeziku, Slovenima, ili, po oblastima, gde su se nastanili, ili im daju imena starih naroda, za koje su držali, da su nekad živeli u dotičnim zemljama. Po čemu bi, u ostalom, i mogli Vizantinci deliti Srbe i Hrvate? Rasi su, očevidno, pripadali istoj i jasno se odvajali od Bugara, s mnogim i uočljivim tragovima mešavina s mongolskim plemenima. Jezikom su govorili istim i imali jednake narodne običaje. Državno uređenje bilo im je osnovano na istim temeljima i prožeto istim duhom. Uopće su imali iste moralne i intelektualne crte, koje daju pečat osebitosti svakom narodu i određuju tok, pravac i sadržinu njegova razvoja. Dugo ih vremena nije ni crkva rastavljala, a kad je to nastupilo, onda je granica između istočne i zapadne crkve sekla Srbe i Hrvate, a osim toga su Srbi svojoj crkvi udarili jak nacionalni pečat, a i Hrvati su to dugo vremena s uspehom pokušavali. I jedni i drugi, dakle, nisu hteli, na štetu svojih nacionalnih osobina, olako utonuti u primljenoj crkvi, te stoga nisu nikada ni kod Srba ni kod Hrvata potpuno prevladali jednostrani tuđi crkveni i kulturni uticaji, nego samo pretežno ovi ili oni, ali prožeti osobinama narodnog karaktera, te stoga i nisu mogli praviti odsećene granice između njih,

nego samo polagane, postepene prelaze. Prema tome je, s gledišta rase, jezika, društvenog i državnog uređenja i kulturnog razvoja, bilo dugo vremena sasvim nemoguće razlikovati Srbe od Hrvata, te nije čudo, što kod Vizantinaca ima klasičnih primera za njihove nazore o jedinstvu i istovetnosti Srba i Hrvata, gde se oni kao takvi spominju. Ti su nazori uopće poznati, no već je Pavle Ritter-Vitezović tačno primetio, da bi se broj dokaza o jedinstvu Srba i Hrvata, uzetih-iz vizantinskih pisaca, dao jako povećati, kada bi se pokupila i sva ona mesta, gde se oni spominju kakvim plemenskim ili teritorijalnim nazivom, kao isti i jedni, a nema sumnje, da su to opet Srbi i Hrvati.

Zapadni pisci znali su o Srbima i Hrvatima veoma malo, sve do krstaških ratova, i svoje mutno znanje o njihovim zemljama pokrivali su neodređenim pojmom «Slovenijâ», u koji su trpali i Srbe i Hrvate. S krstaškim se ratovima to znanje o nama nešto proširilo, ali nikada nije bilo toliko, da bi se zapadni pisci umeli tačno razabrati u etničkim odnošajima zemalja na istočnoj obali Jadranskoga mora, kroz koje su oni s mnogo predrasuda, mržnje i bojazni prolazili, držeći sve Nelatine, bili Srbi ili Hrvati, jednim i jednakim narodom.

Najstariji pak domaći pisac, koji je pisao o Srbima i o Hrvatima, Pop Dukljanin (XII v.), tako ih je izmešao i sljubio, da je njegovu etnografsku sliku srpskih i hrvatskih zemalja isto tako teško raspraviti kao i njegove granice izmedju sitnijih i krupnijih srpskohrvatskih oblasti, iako ga ove više zanimaju od plemenskih granica i stoga o njima s više volje i smisla razlaže.

Kao što su Dukljanina, u prvom redu, zanimali teritoriji, a ne narodi i države, tako je kroz sav Srednji Vek i veliki deo Novoga cela naša istoriografija najviše teritorijalna i državna, a ne narodna. Mišljenje naših istoričara o narodnim jedinicama dađe se samo indirektno dokučiti, jer ih oni uzgred i maglovito spominju, pošto ih se ne tiču narodi, nego municipija, provincije i države. U koliko pak govore o našem narodu, njegovu poreklu i vezama, koje vežu delove u njemu i skopčavaju ga za druge narode, uvek je očevidno, da smatraju Srbe i Hrvate jednim narodom. Tako znameniti srpski istoričari XII—XIV veka zovu Srbe često dalmatinskim narodom, za što su ih držali i njihovi učitelji, Vizantinci, i s Hrvatima ih identificirali. Kod Hrvata su pak, dotle, istoričari, većinom primorski Latini, Hrvate Srbima gurali i od sebe odbacivali, držeći, dugo vremena, i jedne i druge jednakim potomcima strašnih varvarskih naroda, obično Gota. Tako je bilo u tami srednjevkovnoj, a kada su se počeli, u Renesansi, duhovi buditi, počinju se u isti mah javljati i naučni i istorijski interesi, te odmah stavljati pitanja o poreklu i rodbinskim vezama pojedinih naroda. I tada su Srbi i Hrvati držani za jedan narod. Bilo po hipotezi, da su potomci Ilira, bilo Gota, bilo po verovanju, da su autohtoni Sloveni, iz kolevke, odakle su se svi Sloveni razišli. Sve su te teorije ostavljale Srbe i Hrvate kao nerazdvojnu jedinicu, jer su njihove autore na to prisiljevali cela prošlost Srba i Hrvata i ono stanje, kome su oni bili svedoci.

S postavljanjem ovakvih hipoteza i sklapanjem čitavih teorija o poreklu Slovena budi se i kod Jugoslovena sve jača želja, da s pomoću istorije i filologije dokuče početak svoga narodnoga i državnoga razvoja, te da tako naučno utvrde rodbinske veze s ostalim narodima. Ove su se želje mogle ostvariti jedino iz uskoga ruba naših zapadnih i jugozapadnih zemalja, tadašnjih naših čeonih krajeva, kuda smo općili s obrazovanim svetom, jer je tu bar donekle bilo neke slobode, dok su svi ostali naši krajevi ležali u divljačkom turskom gospodstvu. Na ovom malom parčetu zemlje živio je i razvijao se toliki broj naših znamenitih ljudi, koji kao da su se ispinjali u visinu ne samo na osnovu njihove lične energije, nego na osnovu nagomilanih, odmornih duhovnih snaga čitave naše nacije. Tu su, u Primorju, okrenutom čelom Italiji, dugo vremena središtu evropske kulture, nastala i prva, po svojoj koncepciji sasvim nova, istorijska jugoslovenska dela, potaknuta smelim hipotezama o prošlosti Slovena, koje su dolazile najviše iz Poljske. Prve među njima, Tuberanova i Vrančićeva, još se bojažljivo i kao uzgred bave našom narodnom istorijom. Njima je glavna briga opća istorija, za njom slovenska i tek na poslednjem mestu jugoslovenska, jer se pojam nacionalne istorije tek bio počeo formirati, a, onda, bila im je istorija Južnih Slovena i najmanje poznata, pošto je za nju bilo najmanje izvora. Naši pisci su tada još sasvim zavisni od panslavistički zadahnute poljske istoriografije, i stoga se nesrazmer izmedju obima slovenske i jugoslovenske istorije kod njih tako jako oseća.

To se jasno vidi još u prvoj jugoslovenskoj istoriji, Orbinijevom *Il regno degli Slavi* (1601. god.), gde izbija očevitna tendencija, da se dokaže zajednica svih Slovena i jedinstvo Južnih. Slovenska istorija je ispala kod njega još nesrazmerno velika spram jugoslovenske, koja bi trebala biti glavni predmet obrade, cela je koncepcija uopće nebulozna a kompozicija nepregledna, ali je glavna ideja svejedno dovoljno jasno i reljefno istaknuta. Istina, još s mnogo staroga balasta, sa sila sasvim zastarelih zabluda, onda s nesnosnim mešanjem teritorija i plemena, naroda i država, uopće svega, što je onda bilo karakteristično za sva istorijska dela, koja su kidala sa starim putevima i otvarala nove. Pored nepreglednosti i primitivnih istorijskih i literarnih sredstava postigao je Orbini ipak, da se iz njegova dela naslućuju i osećaju Jugosloveni kao jedna celina, malo zbrkana i nedovoljno jasno ograničena, ali ipak dobro složena i u tačan okvir utisnuta. Rodoljubivi i vidoviti duh, koji veje ovim divnim delom, dao mu je silan i poletan život i učinio ga izvorom nacionalnog saznanja i oduševljenja za čitava pokolenja. Čitan, učen, uvek za savet pitan i za utelu tražen prenesen je Orbini od Rose u latinske stihove a od Gundulića i Kačića u srpskohrvatske, da na taj način svoje shvatanje jedinstva Jugoslovena, a naročito Srba i Hrvata, raširi i odomači u najširim narodnim krugovima. On je bio srećan, da mutno «slovinsko» uverenje, koje je oduvek najjače u onim krajevima gde su Srbi i Hrvati najviše izmešani, uobličio i istorijom utvrdio. Njegova velika učenost, a još više obaziranje na narodne tradicije, učinili su njegovo delo znamenitom i milom istorijom i osigurali joj odlično mesto ne samo u istoriji naše istoriografije, nego i u istoriji

formiranja našeg modernog nacionalizma. Na ovaj je, naime, razvoj snažno delovao Orbini i to u zapadnom delu našega naroda direktno, onda preko Rose, Gundulića i Kačića, a na istoku preko Kačića i ruskog prevoda njegova dela, zgotovljena (1722. god.) po nalogu cara Petra Velikog, koji je dubokim pogledom i zdravim političkim smislom osetio vrednost i korist Orbinija za čitavo Slovenstvo i za svoju državu. Smela koncepcija slovenske zajednice i jugoslovenskog jedinstva, Slovinstva, koja probija iz naučnih i književnih dela naših primorskih pisaca, redovno je izradjena samo na osnovu Orbinija. S njim počinje u našoj zapadnoj književnosti svesno žalostivo spominjanje naše prošlosti, prožeto rodoljubjem njegova raztužena duha, zbog presečenog i usporenog političkog i kulturnog razvijanja Jugoslovena. On je, na posletku, iz kosovskog ciklusa naših narodnih pesama uneo u svoje delo i preko njega u svetsku književnost jugoslovensku neslogu kao narodnu tragičnu krivicu, koja je razlog svemu zlu, koje je stizalo Jugoslovene.

Visoko iznad Orbinija, po naučnoj vrednosti, stoji Lucius sa svojim delima, *De regno Dalmatiae et Croatiae...* (1666. god.) i *Memorie di Traù* (1673. god.), ali je to osetio samo uzan krug istoričara stručnjaka, dok je uticaj Orbinijev bio mnogo upečatljiviji, prostraniji i dugotrajniji. Lucius je strog, ukočen stručnjak, koji se latio teritorijalne istorije Dalmacije i Hrvatske, pa svoj plan konzekventno izvodi, i onda, kada se obim i sadržina činjenica iz prošlosti protive njegovoj koncepciji. On formalno deli i Hrvate od Dalmatinaca, pa i onda govori samo o njima, gde oseća, da ima istorije Hrvata i pod imenom Slovena, i gde vidi, da bi radi potpunosti hrvatske istorije bilo nužno opširno govoriti o Srbima. Pošto se to, međutim, protivi planu njegova dela, to je on uneo samo od nevolje i uzgred ponešto iz srpske istorije i hrvatske van granica Hrvatske. Naročito su zanimljiva taka njegova mesta o Srbima, budući da se iz njih jasno vidi, kako ih je on smatrao jednim narodom s Hrvatima i, pored sve svoje staloženosti i hladnoće, žestoko se obarao naročito na one, koji su pokušavali tumačenjem imena Srbin naneti sramotu srpskom narodu. Srećan, što može ovako rodoljubive i razbore nazore saopćiti svojim zavedenim savremenici, završuje Rački, u svojoj razpravi o Luciusu, odeljak o njegovim idejama o jedinstvu Srba i Hrvata s radosnim usklikom: «Tako naš Lučić još prije 200 godina o Srbih, Srbiji i Hrvatih» (Rad XLIX, 99.) i samo što odmah nije za tim dodao: Bolje i pametnije, nego li mi danas...

Luciusovu veliku učenost i brižljivost u obradi mnogostrukog istorijskog materijala uneo je spojiti i složiti u sebi s Orbinijevom širinom pogleda i živom maštom Pavle Ritter-Vitezović (1652.—1713.), koji je svojim istorijskim nazorima još jače od Orbinija uticao na pravac mišljenja i političke radinosti mnogih naših generacija. Njegovo je jugoslovenstvo naročita tipa. Dok u Orbinija slovenska istorija još zasenjuje jugoslovensku, dotle je kod Vitezovića ona samo osnova, na kojoj on izdiže svoju istoriju Jugoslovena. Dalje, dok je kod Orbinija još vrlo veliko plemensko i teritorijalno šarenilo u celoj istoriji Jugoslovena, koje ipak otežava, da se potpuno jasno sagleda njihovo jedinstvo,

dotle Vitezović izvodi jednu smelu i temeljnu simplifikaciju, obuhvatajući sve Jugoslovane imenom Hrvata. On je držao, da zbog toga ima prava na to, što su, u njegovo doba, jedini Hrvati imali bar ostatke i senku neke državne samostalnosti, a kod ostalih Jugoslovana nije bilo ni toga. Da bi se, unapred, odbilo svako sumnjičenje Vitezovića, mora se naročito naglasiti, da on nikako nije bio kratkovid i tesnograd hrvatski ekskluzivista, koji bi silom nametao svoje ime ostalim Jugoslovenima, iako je njegova nauka i na to zloupotrebljavana. On nipošto ne obuhvata sve Jugoslovane imenom Hrvata zbog plitka i uska šovinizma, nego jedino radi toga, da bi tako jače naglasio njihovo jedinstvo, a baš hrvatsko ime odabrao je samo zbog tadašnjih hrvatskih bledih tragova državne samostalnosti. Istorijski dokazi, što ih je on sabrao o jedinstvu Jugoslovana, toliko su, po njegovu mišljenju, opravdavali njegove nazore, da se on duže i naročito zadržao samo oko dokazivanja, da su i Slovenci Jugosloveni; o tome se, nešto ranije, vodila u Rimu velika i zapletena naučna i pravna prepirka. Kod ostalih Jugoslovana držao je ovako osobito dokazivanje za sasvim izlišno i mesto njega redja samo nizove istorijskih činjenica, koji su, bez velike dialektološke veštine, pouzdano utvrđivali jedinstvo svih Južnih Slovena. Za Srbe je najobilatije i najsredjenije pokupio dokaze, kako su oni i Hrvati sasvim isti narod, u svome delu *Serbia illustrata*, koje je prva srpska istorija, izradjena na naučnoj osnovi; kao Hrvat, dakle, on je napisao prvu naučnu istoriju Srba, te se i po tom vidi, kako je on bio daleko od svake teritorijalne i plemenske ekskluzivnosti. On je isto toliko srpski rodoljub koliko i hrvatski, kao i njegov veliki zemljak Jurko Križanić, koji je jedinstvo Srba i Hrvata, međutim, osetio više preko njihova jezika nego li preko njihove istorije.

Staložene i pročišćene ideje Orbinija i Vitezovića o jedinstvu svih Jugoslovana upijao je pak naš narod najviše tek preko Kačićeva Razgovora... (1759. god., a po tom vrlo često.) Kačić je sasvim usvojio Orbinijev način shvatanja jedinstvenosti jugoslovenske istorije, izradjene na osnovi pisanih izvora i narodne tradicije. Samo je on davao tradiciji još više važnosti nego Orbini. Osobito srećan spoj i skladnost između učene istorije i narodne tradicije, koji je moguć kod Kačića zbog njegova zdrava i nepomičena nacionalnog osećanja i duboke ljubavi prema celom Jugoslovenstvu, pribavio je i sačuvao njegovu Razgovoru izniman ugled i osigurao snažan uticaj na celi naš narod. Srbima i Hrvatima, koji još nisu bili izašli iz epskog doba, najviše se dopadao epski oblik Razgovora, uz koji ide istorija izvedena iz Orbinija i Vitezovića, te je Razgovor postao narodni vaspitač i branič ideje narodnog jedinstva onda, kada je ona bila u najvećoj opasnosti. S potpadanjem, naime, velikoga dela Srba pod austrijsku vlast, bilo je naročito potrebno utvrđivati veze između Srba i Hrvata, jer je Austrija smišljenim i smutljivim radom odmah počela cepati i tudjiti Srbe i Hrvate jedne od drugih, da bi ih tako oslabila. Verska razlika između jednih i drugih postojala je i osećala se i ranije, ali ju je tek opaka Austrija pokušala učiniti osnovom izmišljenih bitnih razlika između Srba i Hrvata, i, s pomoću vlasti i lukavstva, imala je mnogo

i uspeha u sejanju zla. Protiv ovih mračnih i opasnih uticaja dizao se jasan i moćan Kačićev glas za jedinstvo Srba i Hrvata. On je, kao rimokatolički duhovnik, učio, da nema nikakvih bitnih razlika u našem narodu i tako sprečavao, da austrijski planovi deljenja i mraženja Srba i Hrvata uhvate još dublja korena. Njegov je uticaj bio naročito jak u zapadnom delu našega naroda, dok je na istoku Dositej Obradović, kao bivši pravoslavni duhovnik, smelo i ubedljivo dokazivao, da vera ne sme deliti Srbe i Hrvate, koji su po krvi, po jeziku, po svima duhovnim osobinama i po celoj prošlosti jedan narod; niko nije umeo s tako mnoge ljudske i hrišćanske dobrote i ljubavi utvrditi neumesnost deobe Srba i Hrvata po crkvama kao ova dva duševna i umna predstavnika zapadne i istočne crkve.

Srbi, progonjeni u Austriji zbog svoje vere, bili su u naročitoj opasnosti, da crkvu priznaju za glavnu oznaku narodnosti i tako prihvate tendenciozne austrijske tvrdnje, da su Srbi i Hrvati dva naroda, jer je Srbima crkva bila ostala kao jedino utočište i oslonac narodne egzistencije. Protiv ovakog shvatanja, po kome se crkvom određuje prijateljstvo, srodstvo i jedinstvo između naroda, borio se Dositej Obradović najviše razlozima zdrava razuma i očevitnih činjenica, a naučno ga je oborio arhimandrit Jovan Rajić (1726.—1801.), koji je prvi jasno koncipirao i narodnim jezikom napisao istoriju Južnih Slovena.

Kada se Jovan Rajić odlučio pisati svoju Istoriju, mislio je samo na Srbe i nije ni slutio, kako će ona ispasti i koje će narode obuhvatiti, jer je, onda, njegovo znanje istorije bilo sasvim neznatno. Ako je i pravio kakve maglovite i neodredjene planove, ti su se najviše kretali oko Srba i Rusa, i u Istoriji se još lepo vide tragovi ovih prvobitnih namera, koje je Rajić kasnije napustio. Istorija Srba i Rusa nije se dala obraditi kao jedna celina, kolikogod bi to Rajiću bilo milo, kao rodjenom Srbiniu a ruskom vaspitaniku, nego se on izvorima i literaturom poučen i od njih prisiljen morao odlučiti na drugu koncepciju i složiti u svojoj Istoriji prikaz prošlosti Južnih Slovena, bez obzira na njihovu veru. Njegova je, dakle, koncepcija, netendenciozna, sama izrasla iz studije izvora i literature, nastala bez unapred smišljena plana, koji bi mogao objektivno proučavanje izvora i literature smutiti i pogrešnim pravcem okrenuti.

U njoj je skladno složeno i uravnoteženo smelo maštanje tadašnjih panslavista, o potpunom jedinstvu svih Slovena, z državnopravnim ekstravagancijama Vitezovićevim, po kom bi se svi Jugosloveni imali utopiti u Hrvatstvu, u jednom srednjem rešenju, po kom je celokupno Slovenstvo prirodan oslonac za politički i kulturni razvoj manjih slovenskih grupa, koje, po svojim osobinama i po svojoj prošlosti, čine čvršće celine u velikoj slovenskoj zajednici.

Veliki ugled Rajićeve Istorije načinio je od nje jednog od najmoćnijih faktora u našem narodnom razvoju. Ona je dugo vremena bila jedini narodni putevodja i učitelj u općenarodnim poslovima, gde je trebalo prošlost pitati za savet. Preko nje se neopazice infiltrirala kod

Srba nauka o jedinstvu Jugoslovena, i na osnovu nje su izradjivani smeli i daleki politički i kulturni programi, koji su sebi stavili za zadaću ostvarenje jedinstva svih Jugoslovena.

Pisana u doba Prosvete, još s jakim kozmopolitskim i filantropskim prosvetiteljskim tendencijama, diše Rajićeva Istorija visokim i širokim rodoljubivim duhom, te je stoga preživela doba službe zdravom razumu, poslužila je devetnaestom veku, dobu živog nacionalizma, da ostane i danas, po svojoj koncepciji, sasvim moderna i potpuno aktuelna.

Nema boljega i pouzdanijega načina, da se jasno oseti, koliko je bila potrebna Rajićeva Istorija i kako je blagotvoran uticaj imala, nego ako se prate dugo neostvarene hrvatske želje za jednom rodoljubivom istorijom pisanom narodnim jezikom. Književne veze su, naime, između Srba i Hrvata u XVIII i početkom XIX veka bile vrlo slabe i, zbog književnog jezika, dosta teške, te je Rajić ostao Hrvatima dugo nepoznat kao istoričar, dok je do Slovenaca dospao samo kao moralista. Čak ni u primorske krajeve, koji su veoma osetljivi za svaki jači dah jugoslovenskog pokreta, nije dospela Rajićeva Istorija, nego je još 1803. godine Appendini pisao rečiti i dobro smišljeni apel, da bi se izradila jedinstvena istorija Jugoslovena. Ni on se, dakle, nije mogao utešiti Rajićevom Istorijom kao ni svi rodoljubivi Hrvati, koji su čeznuli za valjanom istorijom, pisanom narodnim jezikom, nego su se njome služili i u njoj dugo vremena uživali samo Srbi i Bugari. Hrvatima su pak tek s Ilirizmom počele pristizati rodoljubive istorije na narodnom jeziku, od kojih je štampana Švearova, a druge su ostale rukopisi, među njima i Gajeva i Seljanova.

Dok je Rajić dokazivao jedinstvo Jugoslovena na sasvim moderan način, poreklom, jezikom, običajima i prošlošću, dotle su Ilirci izgrađivali naše narodno jedinstvo na suponiranoj istoj ilirskoj osnovi. Oni su hteli imenom Ilira obuhvatiti sve Jugoslovene i njime zameniti starije maglovito slovinsko i, usko, Vitezovićovo, hrvatsko ime, ali je učen naziv prodro samo među obrazovane, pa i tu nije svuda primljen, a širokim narodnim krugovima ostao je sasvim tuđ. S padom i odbacivanjem teorije o ilirskom poreklu Jugoslovena i odbijanjem pokušaja, da se Iliristvom obuhvate svi Jugosloveni, nije propala i misao o njihovom jedinstvu, jer ona počiva na čvršćim i jasnijim činjenicama od ilirskih teorija. Protivnici Ilirizma iznosili su, izazvani ilirskim teorijama, pred široke narodne krugove dotad nepoznate i neupotrebljene dokaze o jedinstvu svih Jugoslovena, izgrađenom na slovenskog osnovi, dokaze, koji su bili jači od kojekakvih antikvarskih domišljanja. Od tih je čitav niz pokupljen iz primorskih, dotle, van uskih granica Dalmacije, slabo poznatih pisaca. Tako su Primorci, najžešći i najoduševljeniji branitelji narodnog jedinstva, izvedeni pred široke narodne krugove, da mu budu branitelji i jamci. Talas Jugoslovenstva stizao je s plavih jadranskih obala i srpski arhiepiskopi, sasvim tačno, u jednoj svedočbi Ljudevitu Gaju legendarno svečanom dikcijom, s rečitim biblijskim stilom, usporédjuju misao o narodnom jedinstvu z drvetom, koje je «na brezjeh Adrijskoga morja nasaždenoje» i za koje se oni nadaju, da će, zali-

vano znojem narodnoga sporazuma, izrasti u silno i visoko nikakvim burama neoborivo «drevo bratoljubja, jedinomislija jedinoverija, jedino-glasija, jedinoslovija, jedinoželanija», u drvo svete sloge, pod čijom će ljupkom senom jednom Jugoslaveni od svojih trudova počiniti i hraniti se slatkim i bogatim njegovim plodovima (1847. god.).

Sve su ove misli primljene iz Rajića, čija je Istorija medju Srbima već potpuno bila utvrdila misao o jugoslovenskom jedinstvu, dok su kod Hrvata istu ideju širili primorski pisci i njihovi odani propagatori medju Hrvatima na severu, gde je narodna misao bila još duboko zapretana i uspavana, zbog bedna života većine naroda i zbog destruktivnih političkih i kulturnih tuđjih uticaja. Za jugoslavensku nacionalnu propagandu medju ovakvim širokim hrvatskim narodnim krugovima bile su teorije Iliraca odviše učevne i neshvatljive. Švearovo pak delo bilo je za taku akciju nepregledno i nespretno, pa se zato i morala drukčija borba s drukčijim sredstvima započeti, da se unese šire i sadržajnije rodoljublje medju severne Hrvate, i da se medju njima odomaći misao o jugoslovenskom jedinstvu, mesto nametnute lažne nauke o kulturnom jedinstvu s Nemcima i političkom bratinstvu s Madjarima.

Borbu je otvorio Ivan Kukuljević-Sakcinski, prvi medju modernim hrvatskim istoričarima, smeo rodoljub i neustrašiv borac za istinu o jedinstvu svih Jugoslavena. On je prvo preko primorskih književnika, a potom istorijskom naukom, kojoj je on sam nove temelje dizao, konzekventno i svesno širio misao o narodnom jedinstvu, dokazujući je celom našom prošlošću i iskidajući naročito iz našeg političkog i kulturnog razvoja pojedine grupe i nizove činjenica, zgodne da se na njima dokaže istovetnost sposobnosti i nazora i, prema tome, jednolikost toka našega političkoga i kulturnoga progressa. Kukuljević odvrća oči Hrvata od Nemaca i Madjara, s kojima su bili u istoj državi, rad je kidati, kako veli, s verigama «rimsko cerkvenih i ugarsko državnih nazorah» i razvoj Hrvata protumačiti ne s pomoću nemačke i madjarske prošlosti, nego s pomoću činjenica i usporedjenja iz jugoslovenske istorije. On upućuje poglede i simpatije Hrvata tamo, kuda ih zove isto poreklo, isti jezik, iste sposobnosti, slična prošlost i jednaki nazori o razvoju društva i države.

Mnogo je žešći i naletniji od ovog otmenog hrvatskog plemića žarki Dalmatinac, Šime Ljubić, koji bez ikakve štednje starih zabluda i bez ikakva obzira na ukorenjene pogrešne nazore, kod severnih Hrvata, propagira radikalne jugoslovenske ideje. S naukom crpanom iz hrvatske prošlosti uči on Hrvate, da im Madjari nisu braća i saveznici, nego da su oni Arpadovi čopori i najgori hrvatski neprijatelji, a prava braća da su im Srbi. O svima, koji su pisali o razlikama izmedju Srba i Hrvata, veli, da su to činili «da ih to većma razdvoje i u razdoru učvrste. I ovi nesrećnici, često tuđim novcem podmitjeni, dosada su pobjedu održavali; a hoće li od sada? Srpsko i hrvatsko pobratimstvo u narodnih psmah i običajih s osobitim otajstvenimi načini posvećeno i ovenčano, već se iz duga sna kroz uzburkanu prošlost probudjuje, da izumrli život obnovi.» (Ogledalo, I. [1864.] str. 67). Svoja bujna, ali

razborita, razlaganja o jedinstvu Srba i Hrvata zbio je Šime Ljubić u ovaj divni apel: «Jugoslavjani braćo! Svrgnimo jedanput s nas i vrieme je, medjusobne raspre i obća grišenja, koja žalibože do danas nas deraše, i još nas taru na korist naših dušmana, i svi jednodušno pri oltaru svejedne domovine i prosviete polagajući zakletvu divnu i svetu medjusobne bratske ljubavi i sloge, naperimo sve narodne naše snage na to, da jednom Jugoslavija uz sadašnji evropejski pokret steče ono divno sielo, koje joj od Boga bi odlučeno, a ide joj po položaju i po vladajućem pravu.» (Ogledalo, I. [1864.], 71.-2.)

U Primorju, dakle, gde je jugoslovensko osećanje bilo uvek živo, formira se aktivni jugoslovenski pokret i ne pravi se ni u čem nikakva razlika izmedju Srba i Hrvata. Iz Primorja je potekla i ideja, da se u dokazivanju o jedinstvu Srba i Hrvata imaju, pored antropoloških, filoloških, i istorijskih dokaza, upotrebiti i pravni nazori, koji se ogledaju u pravnim narodnim običajima. Time je broj dokaza o narodnom jedinstvu znatno povećan i utvrđen, a dokazna snaga ideje jedinstva znatno pojačana, jer su pravni nazori i prakse kod Srba i Hrvata sasvim istovetni, te je na taj način pruženo najbolje jamstvo, da im je zajednički život u istoj državi moguć i lak. Temeljne i ubedljive naučne pravnoistorijske rasprave Božidara Petranovića i Valtazara Bogišića donele su, za mnoge, sasvim neočekivane rezultate, te s jasnoćom i pouzdanošću, kakve se samo poželeti mogu, utvrdile, da je, što se pravnih nazora tiče, jedinstvo Srba i Hrvata van diskusije.

Njihovi će radovi biti najzgodnija i najpouzdanija podloga, da se i metodom socijalnih nauka, što je dosad propušteno, utvrdi, da su Srbi i Hrvati doista jedan narod.

Pored množine istorijskih dokaza o jugoslovenskom jedinstvu i pored velike oštroumnosti u dokazivanju, svejedno se osećala fragmentarnost i jednostranost u fundiranju jugoslovenske ideologije sve do Franje Račkoga, najvećeg jugoslovenskog istoričara, koji je prvi silom svoga naučnoga duha i veličinom svoga jugoslovenskog rodoljublja obuhvatio, prožeo i obradio celi ovaj težki problem. Najvažniji njegovi radovi su jedinstveno smeli i uspeli pokušaji sinteze kulminacijâ u naporima oko izgradjivanja političkog jugoslovenskog jedinstva.

Poletnu snagu i neobičnu smelost Račkoga pri stavljanju i rešavanju naših najzamršenijih nacionalnih problema nije susprezala ni cepkala njegova naučna akribija, nego je on s grozničavom strastnošću skupljena data o činjenicama iz jugoslovenske prošlosti umeo s najbrižljivijom kritikom proveriti, te prema njihovoj važnosti za naš razvoj tako poredjati i grupisati, da se samim prikazom činjenica, bez naročita podvlačenja i naturivanja, lako dokaže, kako su Jugosloveni isti narod, koji je činio divne, junačke napore da ostvari i svoje političko jedinstvo. Prijatelj, savetnik i pomagač Strossmayerov imao je Rački, naravno, jasne političke tendencije u svome istorijskom radu, ali je on te iščitao iz prošlosti svoga naroda i izvukao iz njegovih duhovnih osobina, koje određuju pravac, sadržinu i tempo progressa svakog naroda. Naročito se pak mnogo trudio, da na osnovu istorije naših držav-

nih institucija utvrdi, kako je državni razvoj kod Srba i Hrvata potpuno jednak i «da je pravna duša Hrvatima i Srbima jedna». (Smičiklas, Život ... Račkoga, 163.) Žarište jugoslovenske ideje gledao je i on na našem nesretnom jugu, gde je, kako divno utvrdjuje, «kristalizacija našemu narodu.» (Rad, XXVII, 90.) Oko njega će se, kako Rački veli, skupiti i sjediniti svi Jugosloveni, sporo i teško, ali ipak pouzdano, jer «ujedinjenje plemena u jednu narodnu i državni cjelinu nije posao kratka vremena, niti je o slučaju ovisno, već se tuj hoće dugotrajna rada u jedinstveno i jasnom izraženom smjeru: a nosiocem te misli imade biti nosilac državne vlasti.» (Rad, XXXI, 234.)

Ovde se Rački, po svom shvatanju jugoslovenskog pitanja, potpuno približio Srbima, za koje je ono uduvek bilo u prvom redu političko pitanje. Hrvati su, inače, obično gledali u jugoslovenskom pitanju jednostrani kulturni problem, koji bi bio potpuno rešen kulturnim jedinstvom svih Jugoslovena. Rački je, međutim, kao savestan, učen i iskusan istoričar jasno osećao, da kulturno jedinstvo mora doći tek iza političkoga i da ga može sprovesti samo država kao nosilac vlasti, a nauka je u tome može samo pomagati. S toga se on i nije ustručavao javno i jasno naglasiti, da se naša nauka ne sme negovati samo «u pravcu idealnom, nego s obzirom na potrebe i na korist našega naroda i naše domovine.» (Ljetopis Jug. Akadem., XXXV., 32.) Tako je isto mislila i Srpska Ujedinjena Omladina i Knez Mihailov krug političara. Kod Srba, uopće, narodno jedinstvo, jedamput pouzdano utvrdjeno i dovoljno razjašnjeno, nije više diskutovano, a još manje ozbiljno osporavano, nego je stavljeno kao podloga za političku akciju, kojom se ima jedno jedinstveno Jugoslovenstvo politički osloboditi i sjediniti. Srbija je uvek stajala na stanovištu jugoslovenskog jedinstva i svojim zvaničnim aparatom, naročito preko škola, raširivala ga i utvrdjivala, gledajući u jačanju jugoslovenske ideje jačanje i svoje snage. Austrija je, međutim, u ideji o jedinstvu Jugoslovena gledala veliku opasnost za svoj opstanak, te činila sve što je mogla da njezino širenje spreči ili sasvim suzbije, i da Srbe i Hrvate rascepi. Stoga je i bilo medju Hrvatima potrebno neprestano potezati i iznova dokazivati naše narodno jedinstvo, jer je Austrija neprestano obarala sve što god su naši rodoljubi zidali. Ona je umela iza svake periode zbližavanja i bratimljenja Srba i Hrvata izazvati hladne i neprijateljske odnose izmedju njih, te je tada velikim delom rušeno, što je ranije bilo izgrađeno za narodnu slogu i jedinstvo. U takim je vremenima Srbija imala veoma težak položaj i naporno se trudila da nesuglasice izgadi, te tako omete austrijske planove kidanja jedinstvenoga naroda, koji bi time bio oslabljen za kasniji zajednički život u istoj slobodnoj državi, koji je, kad tad morao doći. Austrijskim Srbima, koji su se davali od Austrije zavesti u borbu s Hrvatima, naredjivala je Srbija svojim velikim ugledom, da se ne smeju dati cepati od Hrvata i svojom kratkom porukom, da se tako u Beogradu želi, nametula im je svoju volju, o kojoj oni nisu hteli diskutovati. Oni su se morali pokoriti migu iz Beograda i trpeti da ih Austrija izaziva, da ih daje čak u školskim knjigama ponižavati

i preko njih uvlačiti u široke narodne krugove lažnu nauku, kako su Srbi sasvim drukčiji od Hrvata, šta više i od Bosanaca, od kojih je pokušala načiniti zaseban narod, držeći, sasvim tačno, da je za nju to bolje, sto smo mi većma rascepkani. Iskušenje u Srbiji bilo je veliko, da se udari u prkos, i veličajući Srbe kudi ostale Jugoslovene, ali mu je Srbija odoljela i razboriti učeni srbijanski istoričari, od Koste Nikolajevića do danas, svi su od reda najspremniji i najrevniji branitelji ideje o potpunoj istovetnosti Srba i Hrvata. Srbija se, dakle, nikada nije dala zavesti od Austrije, te svoj ugled kaljati i svoju snagu slabiti izazivanjem i održavanjem mržnje između rođene braće.

Što se dalo u Srbiji učiniti, nije se moglo postići u Hrvatskoj, jer je državna vlast bila u tuđim rukama, i ona je preko svojih organa mogla trovati narod svojom lažnom naukom. Položaj rodoljubivih Hrvata, naročito učenih istoričara, bio je očajan. Oni su mogli svoje nazore o narodnom jedinstvu iznositi samo u učenim, akademskim publikacijama pred mali krug čitalaca, dok je državna vlast novinama i knjigama, punim laži o razlikama između Srba i Hrvata, zavodila, zbunjivala i fanatizirala široke narodne mase. Pored verske razlike isticale su vlasti i od njih plaćeni pisci i kulturnu, te tvrdili, da Hrvate pravac njihova razvoja vodi na zapad, a Srbe na istok. Učili su, dakle, da Srbi i Hrvati koračaju putem svoga napretka okrenuti jedni drugim leđima, i da je Srbima ideal što više se priljubiti istočnoj kulturi, dok je svrha hrvatskoga razvoja utonuti u zapadnoj kulturi. Sve je to, razume se, laž i opsena, ali ko ima vlast i spretnost u rukama, može proturati i teške gluposti mesto čiste istine. Austrija je stavila savršeno zapadnjačstvo kao krajni cilj hrvatskoga kulturnoga razvijanja i toliko je odomacila trčkanje za svim što je sa zapada, to jest iz Pešte i Beča, dolazilo, da je nastala ozbiljna opasnost, da se ne održe slovenske osobine kod Hrvata i s njima duhovne veze s celim slovenskim svetom. Tuđinska plitka civilizacija je preplavljala Hrvatsku i pod plaštom Samohrvatstva potiskivala sve slovensko, originalno i bitno narodno, jer je to bilo i hrvatsko i srpsko, te je, po lažnoj nauci, stajalo na putu zapadnjačkom uniformisanju i nivelizaciji Hrvata, s čim je valjalo utvrditi njihovu potpunu različenost od Srba. Uza sve velike napore i prividne uspehe svejedno nije ova opasna akcija tako uhvatila korena, da bi zdrava reakcija bila bez izgleda na uspeh. Poniženje Hrvatstva neprobiračkim kopiranjem svega tuđega osećao je svaki narodni čovek, ali je samo omladina, oduševljena i ohrabrena Masarykovom naukom, imala hrabrosti, da s njim prekine, da navali na odvratno trčkanje za tuđim sitnarijama, u smelom ga naletu obori i uputi razvoj Hrvata na slovenske staze, u slozi sa Srbima, kojima se uvek priznavalo, da su, zbog dugog patriarhalnog stanja, najvernije i najjasnije sačuvali bitne jugoslovenske crte, koje su pogodne i pouzdane kopče za veze sa svima Slovenima.

Razjarena tuđinskim unošenjem razdora među Srbe i Hrvate, osećala je omladina, da će tuđinsku državnu akciju najpouzdanije potkopati i uništiti, ako obori lažne istorijske dokaze, kojima je, tobože,

utvrđeno, da su Srbi i Hrvati dva različita naroda, kojih se razvitak kreće u protivnim razvojnim pravcima. Stoga su se složni i sjedinjeni srpski i hrvatski omladinci u početku svoje nacionalne reakcije na lukavo tudjinsko cepanje Srba i Hrvata naročito obratili na naše najbolje istoričare za njihovo mišljenje o narodnom jedinstvu, da bi njihovim izjavama oborili lažne idole cepanja i razdora, koje je Austrija podizala. Među svima omladini stiglim odgovorima ističe se svojom snagom uverenja, jasnoćom i odlučnošću, odgovor našeg najvećeg pisca opće istorije, Natka Nodila. On je, ranije, u svojoj studiji o staroj religiji Srba i Hrvata, na osnovu smela ali ipak brižljiva proučavanja najtanjih najskrivenijih vlakana naše narodne duše, dokazao potpuno jedinstvo Srba i Hrvata i smelo ga propovedao onda, kada je to bilo najviše opasno i najmanje popularno. Sada je pak poručivao omladini (1897.): «Vi htjedoste i mene upitati, što mislim o sporu srpsko-hrvatskom i o riješenju njegovu. Za drugi dio upita od mene Vam ne treba ni riječi jedne. Vi, naraštaj bolji od starijega, spor evo riješavate plemenitim nadahnućem vrelog srca. Mimo sićušne povode prepirci i svadji, pregoste gojiti ljubav medju sobom, a baš u toj ljubavi leži cijelo riješenje. I o samom uzroku spora Vi mome odgovoru, što ću u kratko svesti, veoma pomažete, naglašujući, da je sve do razlike dvojakog imena u inače jedinstvenom narodu. Doista u čemu drugom, što bi glavno bilo, Hrvati se od Srba razdvajaju. Ako pogdekoji od sve zbilje pišu, da je Srbina, odmah na prvi pogled, raspoznati od Hrvata po licu i različitom tipu, oni tvrde više, nego bi mogli dokazati. Nauka još ne zna toga antropologa, kome podje za rukom, da Srbinovu lubanju od Hrvatove razluči. Ako vjera ima da djeli, to ravnalo negda uobičajeno sad kod novijih naroda ne važi, a u ostalom već je nalaziti Srba katolika, kao što se pomaljaju i pravoslavni Hrvati. Čini li se dioba zbog historijske prošlosti, onda bi trebalo i Hrvate i Srbe mekanom rukom i dužnim poštovanjem položiti u muzej starina, na tihi vječni počinak. Još vele neki: Čud je u oba plemena sasvim nastrana. Hrvate promahnu vjetar zapadne civilizacije, dok u pameti Srba svejednako predu se misli pretanke, što su oznake grčkog čoveka, od mudroga Odiseja pa do hitrih vizantinskih Komnena i Paleologa. Ova psihologija ne valja. Oplemenjenje čovečjega duha uz poboljšanje ljudskih prilika društvenih i političkih, jednom riječju civilizacija, struji već posvuda i postaje dobro svijui, koliko u Zapadu toliko u europskom Istoku. Vitezâ dušom i domišljana unom lukavim susretati je u svakom kraju Evrope. Biti će, da je sopstveno Srbima samo to, što njima jezik i pjesma teku kao iz dubljeg i bolje očuvanog vrela, dočim je, možda, Hrvatima osobina, što oni, s nekom opasnosti za slavensku svoju narodnost, radije slušaju vilovne glasove zapadne civilizacije. Ali u ovome nije ni kakva prava deoba. Po mojem mišljenju, ovo je blagotvorna uzajamna dopuna u zajedničkom krilu Hrvata i Srba.» (Narodna Misao, 328.—9.)

Sjedinjenoj srpskoj i hrvatskoj omladini pošlo je za rukom, da svojom oduševljenom propagadnom opet unese u šire narodne krugove misao narodnog jedinstva, koje su državne austrijske vlasti bile

rade sasvim ugušiti. Uzbunjena omladina zataľasala je narodne mase, raspaljujući u njima medjusobnu ljubav i mržnju na zajedničke neprijatelje, Nemce i Madjare. U borbi protiv tudjinstva morala se omladina oslanjati na Srbiju, koja je uvek visoko držala zastavu narodnog jedinstva, jer je jasno osećala, da se potpuno kulturno jedinstvo može sprovesti tek iza političkog oslobodjenja i sjedinjenja, kome je slobodna Srbija morala biti jezgra. Otkako su se unutrašnje prilike u Srbiji, početkom XX veka, sredile i otkako je ona dobila odrešne ruke za slobodan zamah, dobija ideja našega narodnog jedinstva sve više političku boju, postaje sve više aktivistička, jer je bivalo sve očevidnije, da kulturnog jedinstva Jugoslovena ne može biti bez političkog jedinstva i bez državne vlasti, budući da bi tudjinske vlasti uvek imale mnošinu sredstava da kulturno zbližanje i sjedinjavanje ometu i spreće. Primer Srbije je najbolji dokaz za slobodno i nesmetano razvijanje ideje o narodnom jedinstvu, kada je državne vlasti ne sprećavaju, nego još pomažu. I potpuno pravo je imao veliki srpski političar i istoričar Stojan Novaković, kada je pisao, da je slobodan život kraljevine Srbije «svima postupnim pojavama svojim sobom ... izazvao, podigao ili okrepio svekolike potonje pojave jugoslovenskog nacionalizma, u političkim težnjama, u književnosti i u nacionalnoj prosveti, širom svih plemena jugoslovenskih. Srpsko pleme se može s pravom ponositi, da je ono ... živim, pregnuća punim pokretom dalo primer životvoran i špasonosan, posledića nepreglednih, znaćaja neizmernog. Vršeći taj primer srpsko je pleme predstavljalo sva srodna mu jugoslovenska plemena, učinilo ga je, tako reći, u njihovo ime.» (Ustanak na dahije 1804., VII.)

Koliko je Stojan Novaković celog veka, kao filolog, literarni istoričar i pisac naših najboljih rasprava iz političke i kulturne storije, zastupao i branio, naućnim i* političkim razlozima, misao narodnog jedinstva, toliko je u svojoj starosti s naroćitom užurbanošću i mladićkim poletom isticao naše narodno jedinstvo. Iz svojih opširnih i dubokog studija hteo je sam izvući srć i saopćiti je kao pouku i zavet nastupajućim naraštajima. Cela se pak ta njegova pouka da skupiti u jednu jedinu rećenicu: Srbi i Hrvati i Slovenci mogu se održati i mogu napredovati samo kao slobodni i sjedinjeni u jednoj državi. Oslanjajući se na svoje neobićno prostrano i temeljno znanje naše prošlosti i taćno poznavanje naših nacionalnih osobina, osećao je Stojan Novaković, da se Srbi, Hrvati i Slovenci moraju sjediniti, te je na osnovu ćvrsta znanja prošlosti, poznavanja tadašnjosti i s pomoću smele mašte, složio jedinstvenu utopiju, pisanu pre Balkanskih ratova, 1911. godine, o budućoj državi Srba, Hrvata i Slovenaca, jedinstvenu, velim, zato, što je njegov san postao java pre nego što je on slutio.

Srbi su oduvek imali svoje naroćite simpatije za Ljubljanu, pa i utopija Stojana Novakovića kreće iz nje 15. maja 2011.; kako vidite, vrlo kasno! Ljubljana, odmah iza Beograda, Zagreb, Zadar, Sarajevo, Skadar, Ohrid, Prizren, Skoplje i Niš najvažniji su gradovi u slućenoj državi. Današnji krajni sever, Maribor, Sentu i Suboticu, i krajni jug, Bitolj i Gjevćgeliju, nije se usudio uneti, dok je, inaće, prostranstvo naše države za ćudo taćno odredjeno. U to doba su, po Stojanu Nova-

koviću, Srbi i Hrvati, «odavna već kompaktna nerazdvojna celina, prekaljena u nekolikim ostrim krizama i iskušenjima. (Hrvatsko-srpski almanah za 1911., 10.), dok se stanje na početku XX veka ovako plastično opisuje: «Jedinstvo je bilo samo u vrhovima, samo medju glavnim ljudima. A kad bi se našle stare strasti vere i provincializma, i oživele stare zle tradicije, ili bi to namestila tudja neprijateljska, jedinstvu protivna, ruka, mogli ste videti čudan pojav, kako se jednim istim jezikom dva naroda glože medju sobom kao da nemaju jedne običaje, jedan isti narodni duh i kao da im jedna budućnost nije jedino spasenje.» (Ib. 12.) Za taku borbu, veli, da su se u njoj «očevidno... medju sobom borili srednjevekovni feudalni duh osobenosti i separatizma i moderni duh širokih koncepcija i ujedinjavanja.» (Ib.) Stojan Novaković je tačno slutio, da će državni neprijatelji gledati da starim sredstvima, potpirajući stare nesuglasice, ometu pobjedu ideje narodnog jedinstva, ali je verovao, da će sve nesuglasice izgaditi *sloboda i jednakost, jedan zakon za sve*; «to suvereno bezimenno božanstvo bez milosrdja je samlelo srednjevekovne gluposti.» (Ib. 14.) Narod mora osetiti, da bi propao, kada se ne bi sjedinio. Jer je «nastalo... vreme, koje je tražilo, da hiljade postanu milijoni, ako se hoće, da nešto vredi.» (Ib. 14.) On je čak naslućivao i avtonomizam i odmah ga odbio, jer da on spada u Srednji Vek, doba teških komunikacija, uzkih horizontata i strasnog cepkanja. Srbi, Hrvati i Slovenci moraju biti potpuno jedni, čvrsto sjedinjeni, ako su radi biti velika politička i kulturna sila i time osigurati svoj nacionalni progres.

Pouzdanijih, dakle, istorijskih dokaza o kakvim bilo razlikama izmedju Srba i Hrvata nije našao nijedan naš veliki istoričar, nego su, naprotiv, svi složni u tvrdnji, da su Srbi i Hrvati jedan narod. Razlike izmedju Srba i Hrvata ne mogu se na osnovu temeljnih i objektivnih istorijskih studija postaviti, a ako se silom izmisle, onda one pred istorijskom naukom padaju. Hrvati i Srbi nemaju istu političku istoriju, kao što je nemaju ni svi Srbi i Hrvati, kao jedinice za sebe uzeti, ali imaju sasvim jednolik politički razvoj, s periodičnim tendencijama za političko zbližanje i potpuno jedinstvo. Kulturni pak razvoj nosi u sebi još više sličnosti i jednolikosti, jer su intelektualne i etičke osobine Srba i Hrvata u tolikoj meri istovetne, da i pored različnih tudjih uticaja nisu mogle stvoriti drukčiji kulturni razvoj. To su sasvim tačno uvidjali svi naši veliki istoričari, ali nisu imali mogućnosti, spretnosti i hrabrosti, da svoje uverenje prenesu u široke narodne slojeve, nego su ovi bili većinom žrtva lažnih učitelja, koji su trovali narod propovedajući medjusobnu mržnju i neprijateljstvo. To je dosad bilo žalosno i štetno, a sada postaje opasno, jer se medjusobni sukobi neće istutnjiti samo u novinskim polemikama i govorničkim frazama, nego se mogu uneti i u političku akciju, gde sada široki narodni slojevi imaju faktično udela, da tamo načine zbrku i uspore naš politički i kulturni razvoj.

Dužnost je svih društvenih nauka, da razvoj predviđaju i da upućuju na prave staze nacionalnog progressa. Istorijskoj pak nauci kod nas

to je naročito važan zadatak, jer se na ovoj sasvim zbijenoj istoriji ideje o narodnom jedinstvu jasno vidi, kako je nekorisna i uzaludna kabinetska istorijska nauka, koja se obično izvrgne u besposličko sitničarstvo i antikvarstvo. Svaka nauka, koja se zavlaci po uglovima, sakriva od široke javnosti i bega od života, oduvek i svagde je za osudu, a danas je taka nauka sasvim nemoguća. S toga će nama u naučnom radu oko nacionalne istorije i biti glavna misao vodilja: Sve za istinu, a s istinom pred celi narod.

MONTANUS:

Pomen železne veleindustrije za Jugoslavijo.

I.

Podlago za samostojno železno veleindustrijo naše države tvorijo obširna ležišča železne rude pri Prijedoru in Lubiji, približno 50 km severo-zapadno od Banjeluke v Bosni. V okolici Lubije nahajajočo se množino železne rude računajo na približno 50 milijonov ton. Rudo so kopali med vojno na dnevnem kopu v 13 etažah, katere vsaka ima visokost deset metrov. Lubijsko ležišče se razširja še dalje proti jugu in montangeologi so določili množino železne rude v prijedorskem revirju na približno 100 milijonov ton. Ruda teh revirjev je deloma limonit, ki vsebuje 50 %, deloma siderit, ki vsebuje 40 % železa. Ker je tem rudam primešanega le malo mangana in kremenčeve kisline in še manj žvepla in fosforja, smemo lubijsko rudo prištevati prav dobrim železnim rudam.

Kar je dandanes Erzberg na Zgornjem Štajerskem za Avstrijo, to bo v doglednem času Prijedor in Lubija za Jugoslavijo; kajti ta ogromni naravni zaklad, ki se mu po velikosti in bogastvu more primerjati samo še naše obširno gozdovje, šele čaka svojega probujenja. Prijedor bo središče naše železne industrije, neizčrpljiv vir jugoslovanskega bogastva. Prijedorski zakladi bodo v prvi vrsti vplivali na krepki razvoj našega gospodarskega življenja, ker nam bodo omogočili, da se v produkciji železa popolnoma osamosvojimo od inozemstva. Velikanska bi bila škoda za naše gospodarstvo, če bi inozemskim podjetnikom prodali ta ležišča, ki so sedaj jugoslovanska državna last. Omenimo to le zato, ker se je mnogo govorilo, da se posebno Angleži zelo zanimajo za ta nahajališča železne rude.

Avstro-ogrsko vojno ministrstvo je leta 1916. odredilo, da se začne v Lubiji sistematično obratovanje. Blokada na morju je bila ukinila vsak dovoz železne rude iz Skandinavije, kar je bil hud udarec za fužine v Vitkovicach in tudi ogrski dobro razviti železni industriji je pretilo veliko pomanjkanje sirovin. Vsled tega je nastala potreba, da se prično v večji meri izkoriščati domači zakladi, in začeli so organizirati delo v

Lubiji. Dogradili so 18 km dolgo ozkotirno železnico, katero so spojili z železnico znanega Steinbeissovega lesno-industrijskega podjetja, nabavili so šest velikih bagerjev in potrebne lokomotive ter vozove, zgradili skladišče za rudo in električno centralo s kapaciteto 2000 P. S., postavili kompresorje, delavnice, obsežne stanovanjske barake za 3000 vojnih ujetnikov itd. itd.

Produkcija je znašala do preobrata približno 400.000 ton rude. Okroglo 70 % te množine so določili za obratovanje ogrskih visokih peči in 30 % za Vitkovice. Ta produkcija je bila po dveh kratkih delovnih letih jako lep uspeh, kajti omenjena množina zadostuje dvema visokima pečema za letno porabo. Dve taki peči proizvajata dnevno do 50 vagonov sirovega železa, torej v enem letu s 300 delovnimi dnevi 15.000 vagonov ali 150.000 ton, za kar se potrebuje 375.000 ton rude. Poroča se pa, da bi bilo mogoče v primeroma kratki dobi dvigniti produkcijo na dnevno 250 vagonov, tako, da bi se letno proizvajalo okrog 800.000 ton rude.

Predno bomo sami mogli neposredno izkoriščati to rudo z lastnimi velikimi pečmi, jo bo treba izvažati. Domnevamo, da je že prišel čas, ki nujno zahteva, da nemudoma začnemo eksploatirati prijedorsko rudo in da jo skušamo izvažati. Caveant consules: Kajti silni poplav avstrijskih končnih železnih produktov se nam obeta v kratkem času. Naloga previdnih državnih činiteljev naj bo, ustvariti močen jez v podobi kompenzacijske pogodbe, ki nam zagotovi izvoz naše prvovrstne železne rude v prijateljske države — v prvi vrsti pridejo v poštev češkoslovenske fužine — in dovoz tistih finalnih produktov čeških fužin v Vitkovicah, ki jih naše fužine ne morejo izdelovati ter surovega železa, koksa in črnega premoga. Po imenitni vodni cesti Sava-Donava pa se bo kompenzacijsko blago najceneje prevžalo in bo moglo uspešno kljubovati pritisku silne avstrijske konkurence.

V prejšnjih odstavkih prorokovana poplava tujih izdelkov se nam obeta vsled ravnokar ustanovljenega železnega koncerna Stinnes — Alpinska montanska družba — Greinitz. Kakšna ogromna nevarnost nam preti po tem mogočnem koncernu, bomo skušali dokazati v sledenjem poglavju.

II.

Na Zgornjem Štajerskem se nahaja splošno znani Erzberg. Tam je ležišče železne rude v vodoravni debelosti od 160 do 240 m; navpična višina poševno ležečih plasti pa znaša 700 m in dolžina 1000 m. Ruda se koplje na dnevnih kopih v 43 etažah.

V rimski dobi slavnoznano noriško železo se je proizvajalo v teh krajih; mogočna srednjeveška industrija v Steyru na Zgornjem Avstrijskem ne bi bila mogla obstojati brez Erzberga. Steyr je bil takrat središče notranje-avstrijske industrije. Pred vsegamogočnimi gospodi v Steyru so se klanjali cesarji in kralji in znamenita rodbina Händel je imela v takratnih časih podoben pomen, kakor v novejši dobi pred preobratom Kruppova v Essenu za Nemčijo. Tudi na severnem Štajerskem se je naselila v več krajih železarska industrija, katera je izkoriščala velike

vodne sile. Končni produkti fužin so se oddajali kladivarskim podjetjem (Hammerwerke), podobnim našemu podjetju na Muti. Kladivarska podjetja so proizvajala povečini kose; po stotisoč komadov so jih letno pošiljali na inozemski trg, večinoma v Rusijo.

Okrog leta 1880. sta se koncentrirala kapital in industrija, vsa ravno kar omenjena podjetja so izginila ali pa se preuredila in večina se je združila pod imenom Alpine Montangesellschaft (A. M. G.) v mogočen koncern s fužinami v Donavicu. Erzberg je dajal rudo fužinam A. M. G., deloma pa tudi ostali avstrijski železni industriji. Še pred svetovno vojno je Erzberg proizvajal več kakor 70 % vse, v Avstriji rabljene množine železne rude. Visoke peči A. M. G. so dajale letno povprečno 400.000 ton sirovega železa. V letu 1916. je A. M. G. proizvajala s svojimi štirimi visokimi pečmi v Donavicu in z dvema pečema v Eisenerzu 600.000 ton sirovega železa. Odjemalci te ogromne množine so bili v glavnem štajerska in pa naša jugoslovanska železarska podjetja.

Mimogrede naj še omenimo, da je tudi Škedenj pri Trstu do izbruha svetovne vojne deloma alimentiral naša podjetja, deloma pa prodajal svoje sirovo železo še celo preko Gradca.

Danes Škedenj še ne obratuje, začenja pa se po posledicah preobrata skoraj uničena A. M. G. zopet zmagonosno dvigati. Po inicijativi nemškega veleindustrijalca Hugona Stinnesa bo A. M. G. kmalu zopet samovladar na trgu za sirovo železo, in zopet bodo štajerske fužine cvetele kakor pred in med vojno.

Kdor se vozi proti Dunaju, bo videl železarno v Štorah, potem železne fužine Južne železnice v Gradcu, v Brucku tovarno tvrdke Felten in Guillome ter podjetja Andrieux, dalje Böhlerjeva podjetja v Kapfenbergu, v Wartbergu fužine Vogl & Noot, v Mürzzuschlagu Bleckmannove fužine in v Ternitzu Schöllerjeva podjetja. Vsa ta železna podjetja, potem Donavice, Zeltweg in Neuburg, fužine alpinske montanske družbe, Borovlje, Ravne in še druge tovarne in livarne so dobivale od leta 1915. do preobrata sirovo železo od A. M. G.

Kdo si more predstavljati, kako ogromen kapital je investiran v teh podjetjih! Desetletja vztrajnega dela so minula, predno so vse te fužine dosegle današnjo kapaciteto. Neštevilna množica inženjerjev in cela armada visoko kvalificiranega delavstva je stala v službi vsemogočnega kapitala, ki je nezmotljivo in smotreno zasledoval svoja pota.

V svetovni vojni je ta železna industrija imela izredno visoke dobičke. Po preobratu pa so hkratu ugasnile vse visoke peči A. M. G., izvzemši ene. Zmanjkalo je koksa; visoke mezde in pomanjkanje potrebnega obratnega materiala so otežkočile delovanje. A. M. G. in z njo vsa štajerska podjetja so zašla v kritičen položaj. Zmagoslavni Italijani so porabili to priliko in italijanska turinska «Fiat» je kupila 250.000 družbinih delnic, to je polovico imetja A. M. G. Kmalu po sklenjeni kupčiji se je govorilo, da «Fiat» skupina z njo ni zadovoljna. Tudi bi Italijani ne mogli visokim pečem A. M. G. preskrbovati zadostne množine koksa in drugega materiala, katerega si niso mogli nabavljati v dovoljni množini niti za svojo lastno industrijo v kraljevini.

Tako je A. M. G. hiral leta 1919. in si nekoliko opomogla šele leta 1920. Pred kratkim je nastopil spasilatelj v osebi že prej omenjenega nemškega veleindustrijalca Hugona Stinnesa. Predaleč bi nas vodilo, če bi opisovali veliki pomen tega moža za nemško industrijo. On je danes vsemogočni voditelj po njem imenovanega koncerna, čigar podjetja so raztresena po vsej Nemčiji in kateri se je začel ustaljevati tudi že v Avstriji. Koncern razpolaga z nad eno milijardo nemških mark iznašajočim kapitalom. Stinnesov koncern je prevzel 200.000 delnic A. M. G. od «Fiat»-ove skupine in bo dobavljal letno do 50.000 vagonov koksa za visoke peči A. M. G. Kupna cena delnic je znašala 90 milijonov lir. Obenem se je ustanovila švicarska Holding-družba, v kateri so združeni Nemci, Švicarji in Italijani, kateri tvorijo sedaj majoriteto v A. M. G. Ker velja pravilo, da je pri obratu visokih peči potrebna množina koksa enaka množini proizvodnega sirovega železa, je razvidno, da računajo v Donavicah z letno produkcijo 500.000 ton sirovega železa. Končna množina produktov iz tega železa bo tako velika, da je Avstrija v nikakršnem slučaju ne bo mogla sama konzumirati. *Z elementarno silo se bodo skušali produkti A. M. G. uveljaviti izven ozkih meja male Avstrije in bodo preplavili Ogrsko, Češkoslovaško, Jugoslavijo in brezdvomno šli tudi v Orijent.*

Nastop Stinnesovega koncerna očitno potrjuje izrek Vl. Mislja v članku «Industrija in trgovska organizacija v Angliji» (Njiva 1/5—6): «Navajam samo mnenja o Nemčiji, ker se mi zdi, da posebno v nasledstvenih državah marsikdo omalovažuje moč strte Nemčije in se premalo zaveda sile, ki spi v premaganem narodu.»

III.

Marsikoga bo zanimalo vprašanje, koliko sirovega železa potrebujejo naša domača podjetja pri polnem obratu in kje ga dobivajo. O tem hočemo v sledeči razpravi govoriti.

Jesenice so do pred vojno dobivale sirovo železo iz Škedenja pri Trstu. Škedenj pa je dobival potrebno rudo iz Algerja, Grške in deloma iz male Azije, premog pa iz Anglije, koks pa si je proizvajal v lastnih koksovih pečeh. Dve visoki peči srednje velikosti sta dajali letno približno 120.000 ton sirovega železa. Ta obrat že počiva, odkar je izbruhnila avstrijsko-italijanska vojna in se bo najbrže opomogel šele po preteku nekoliko let. Podjetja v Italiji namreč zelo trpe pod razmeroma nizko vrednostjo lastnega denarja napram prekmorskim valutam, kar jim otežuje nakup sirovin v inozemstvu. Na drugi strani pa jim je otežkočeno razpečevanje lastnih izdelkov zaradi neugodnega razmerja lire proti nižji valuti sosednjih držav. Vsled teh razmer bo Škedenju še delj časa nemogoče konkurirati s cenami sirovega železa koncerna A. M. G.

Ni dvoma, da se bodo te razmere v doglednem času izpremenile, in da bo italijanska železna industrija, ki je pred in med vojno sijajno obratovala, zopet prišla do svoje prejšnje veljave.

Navedli bomo najvažnejša italijanska železna podjetja, da bo bralec lahko sam spoznal, da je treba Jugoslaviji napeti brez odlašanja vse sile, da bomo samostojni, predno dobi avstrijska in laška industrija zadosti moči in predno bo njima mogoče, da nam zaradi svoje premoči odvzameta vsako možnost za ustanovitev znatne lastne železne industrije. Najresneje moramo pozvati merodajne državne činitelje, da posvetijo največjo pažnjo v tem pogledu našim gospodarskim interesom, kajti le če bodo merodajni vladni činitelji smotreno podpirali stremjenja naše železne industrije, je upati, da odvrnemo konkurenco tujih krepko razvitih podjetij.

Italijanska železna industrija konzumira razven prekmorskih železnih rud tudi znani visokovredni haematit z otoka Elba. Ta otok daje letno približno 500.000 ton rude. Drugi italijanski rudniki za železno rudo so brez večjega pomena. Na Elbi so že kopali stari Feničani in Etruščani. Rimljani in njih nasledniki so izkoriščali le najfinejši haematit za svojo industrijo. Današnja industrija izrablja vse ostanke in jih koncentrira v posebnih separacijah. Povprečno vsebuje Elbska ruda do 65 % železa.

Kako se je razvila italijanska industrija, naj nam svedoči dejstvo, da je v zadnjem desetletju produkcija rude narasla od 200.000 ton na 500.000 ton in produkcija sirovega železa v zadnjih tridesetih letih od 25.000 ton na 350.000 ton. V letu 1910. je obratovalo šest s koksom kurjenih peči in šestdeset Martinovih peči, zaposleno pa je bilo nad 30.000 delavcev. Največja podjetja so: Società Ilva, Società Elba, Siderurgica di Savona, di Sestri, Ferriere Italiane, Piombino, Società Ferro ed Acciaio, Ansaldo, Società Alti Forni di Terni ter Ferriere di Pra. Razven teh velikih obstoji še precejšnje število manjših podjetij. Vsa ta podjetja, katerih skupno število znaša 40, so delovala zelo uspešno pred vojno in med njo in so proizvajala letno približno 750.000 ton železnih izdelkov. Naravno je, da se nahaja največ tvornic v Piemontu in v Lombardiji, kjer jim je dana prilika, da izkoriščajo alpske vodne sile. Največja podjetja pa ležijo ob morju na zahodni strani polotoka.

(Ravno sedaj preživlja italijanska železna industrija težko krizo. Inozemsko časopisje poroča, da je «Ilva» postala insolventna in da je s tem izgubljena vsa delniška glavnica v znesku 420 milijonov lir. Presenetljivo je dejstvo, da je v decembru 1920. bilanca izkazala dobiček 8 milijonov lir, sedaj pa ta nenadni polom!)

Vlada odklanja vsako posredovanje. Dobro je pojasnjeno njeno stališče z besedami ministra Salerija, ki je izjavil, *da mora vsaka industrija dokazati, da je potrebna*, in je trdil, *da podjetje ni upravičeno iskati svojo zaslombo v umetni zaščiti*. Tudi banke so tega mnenja in so odpovedale svojo denarno pomoč.)

Vsa ta velika železna industrija je nastala skoro izključno šele v zadnjih tridesetih letih. Poprej še ni bilo interesa za industrijo in denar je ležal slabo obrestovan v bankah. S pomočjo vlade, ki je bila v rokah velikopoteznih osebnosti širokega obzorja, se je ustvarila prvovrstna,

imponujoča železna industrija. Država ni ustanovitve industrije podpirala samo gmotno, temveč je tudi uvedla primerno uvozno carino in naročevala le pri domačih tvrdkah vse svoje industrijske potrebščine.

Spomniti moramo pri tem, da se je tudi ogrska vlada pri ustanovitvi madžarske železne industrije držala istega principa.

Velikega pomena podpiranja domače industrije, kakor smo ga ravnokar opisali, se zavedajo gotovo tudi naši odgovorni činitelji in prepričani smo, da bomo dosegli tudi mi, kar se je moglo doseči v Italiji in na Ogrskem. Prijedor-Lubija je naša tečajna točka; tam bo izhodišče mogočne jugoslovanske železne industrije.

Večina naših podjetij je po vojni pretežni del sirovega železa nabavljala iz Nemčije in Češkoslovaške. Dobivala pa je le nezadostne množine in zaradi tega so bili obrati le nezadostno zaposleni. Lastne visoke peči v Varešu producirajo zaradi pomanjkanja koksa le malo sirovega železa, naša podjetja Jesenice, Štore, Ravne in Zenica pa potrebujejo pri polnem obratu na leto približno 75.000 ton sirovega železa.

V Jugoslaviji imamo v obratu tri visoke peči. V Varešu v Bosni dve, kurjeni s koksom in v Topuskem na Hrvatskem eno, katere je urejena za oglje. Omenjene peči bi nam proizvajale pri polnem obratu letno do 50.000 ton sirovega železa. Fužine v Zenici, livarna v Varešu in hrvatske livarne bi bile na ta način v zadostni meri preskrbljene s tem važnim materijalom.

Slovenske fužine in livarne pa so popolnoma odvisne od A. M. G., ki jim jedina more preskrbeti potrebno množino sirovega železa. Skupna množina železnih izdelkov preje omenjenih tovarn znaša pri polnem delovanju približno 140.000 ton. Za proizvodnjo te množine potrebujejo razen že navedenih 75.000 ton sirovega železa še 65.000 ton starega železa, ki se ob enem s sirovim železom še rabijo za izdelovanje jekla v Martinovih pečeh.

Omenili smo, da so naša slovenska podjetja odvisna od dobave sirovega železa, ki ga izdelujejo visoke peči A. M. G. S tem je pa dana Stinnesovemu koncernu možnost, da našo industrijo če že ne ugonobi, pa zadrži proizvajalno moč naših tovarn v tako ozkih mejah, kakor se mu ravno zdi potrebno za lastno industrijo. Razventega je pa že do sedaj Avstrija dobavljala cenejše železne izdelke v našo državo, kakor smo jih mogli sami izdelovati iz vzrokov, ki jih je zelo točno objasnili g. dr. M. Obersnel v 4. številki letošnjega »Narodno-gospodarskega Vestnika«, kajti cene avstrijskih fabrikatov bodo zaradi vstopa Stinnes-koncerna v A. M. G. le še bolj padale, tako da preti našim podjetjem tako huda konkurenca tujcev, da bodo morala voditi obupen boj za svoj obstanek.

IV.

Važno je vprašanje proizvodne moči naših železnih tovarn.

Končni produkti naše železne industrije so v prvi vrsti valjano palično železo najrazličnejših dimenzij in konstrukcij. Med okroglo železnino igra veliko in važno vlogo betonsko železo; porablja se v

velikih množinah za betonsko zidanje, ki je splošno jako priljubljeno zaradi velikih prednosti, ki jih v mnogih slučajih nudi pred drugimi načini zidanja. Potreba po okroglem železu bo torej vedno bolj rasla. Dalje proizvajajo tuzemska podjetja tudi štirioglate, ploščnate in kotno železo, katerih poznamo več vrst: enakokrako, neenakokrako, okroglo in ostrorobno. V ogromnih množinah se prizvajajo žičniki, ki jih izdelujejo iz valjane žice. Izdelujejo jih v dolžini nekaj milimetrov do 90 mm. Med nešteti vrstami žebeljev naj omenimo planinčarje in podplatnike; z izdelavo teh žebeljev se bavijo posebno Kroparji. Razen žičnikov se izdelujejo iz valjane žice še različni specialni proizvodi za najrazličnejšo porabo. V prodajalnah za cvetlice se rabijo velike množine najfinejše železne žice, s katero se zvezujejo šopki; prerez te žice znaša kvečjemu 0,2 mm. Udobni fotelji in zofe so opremljene s spiralnimi vzmetmi, ki jih izdelujejo v velikih množinah na Jesenicah. V Stari Srbiji rabijo vaški kovači, menda povečini sami turški cigani, pudlano jeklo (puddle-steel) v zabojih, ki ga jim dobavlja jeklarna na Ravnah, za domače kovane izdelke, posebno podkve.

En del po državi porabljenih vozovnih osi s pušami in nakončniki so slovenski izdelek iz jeklarne na Ravnah. Ista tovarna tudi izdeluje težke nože za bagerje v dnevnih kopih naših premogovnikov. Na Ravnah se proizvaja plemenito jeklo najfinejše kakovosti, za vsako vrsto uporabo, za železniške potrebe, posebno za vagonске vzmeti. Jamske tračnice najrazličnejših profilov v teži do 21 kg za tekoči meter so tudi domači izdelek. Pred Veliko nočjo t. l. je cerkev Sv. Jakoba v Ljubljani dobila nove zvonove, ki imajo tako zvonek in ubran glas, da je vsakdo mislil, da so bronasti. Izgotovila pa jih je zvonarna na Jesenicah, ki se bavi samo z deli železne stroke: zvonovi so torej jekleni. Omenjati je še treba železne pločevine, debele od 1 mm dalje. Te pločevine so posebno važne za naše strojne tovarne in za rudnike. Naše tovarne izdelujejo tudi neštete množine najrazličnejšega poljedelskega orodja, kakor lemežev, lopat, vil, sekir, kladiv itd. itd.; vse to se proizvaja v naši ožji domovini, v Sloveniji, in se razprodaja po vsej državi.

Nemogoče nam je v tem kratkem članku podrobno naštevati vse vrste izdelkov naše železne industrije.

Omeniti je še treba naše livarne za železo. Komu ni znano, da so močni in veliki fundamenti strojev iz litega železa in da je mnogo strojnih delov izdelanih iz te kovine! Železni kotli najrazličnejših velikosti, pločevine in obroči naših štedilnikov, kolesa jamskih vozičkov in mnogo drugih predmetov, vse to se proizvaja v naših livarnah.

Iz navedenega moremo spoznati, da je kapaciteta naše železne industrije zelo visoka. Prepričani smo, da bo to dokazal posebno letošnji ljubljanski velesemenj.

Splošno pa opazamo, da naša širša inteligenca ne kaže zadostnega zanimanja za našo veliko industrijo. Če bomo spoznali njeno moč, njeno obsežnost in važnost, se bo povzdignila naša samozavest in naše duševno obzorje se bo razširilo; spoznali bomo, da same besede ne ustvarjajo blagostanja narodovega, temveč samo vstrajno delo in

smotrenost v narodnem gospodarstvu. Videli bomo, da imamo v svoji krepko razviti industriji močne temelje, na katerih moremo dozidati zgradbo, ki nam bo zagotovila spoštovanje še tako mogočnih in gospodarsko dobro razvitih držav.

Pa tudi velikemu delu našega kvalificiranega delavstva, ki je sedaj prisiljeno iskati svoj kruh v tujih deželah, ker ne dobiva zaslužka doma, bomo s smotrenim pospeševanjem naše industrije dali možnost, da se vrne v domovino.

Zelo koristno bi tudi bilo, da bi šole, srednje in trgovske, nudile učencem priliko, da proučevajo našo veleindustrijo. Vsi veliki narodi, ponosni na svojo bogato industrijo, dajo mladini s potovanji in predavanji priliko, da spozna domačo industrijo; tudi pri nas bi se moralo tako postopati; na ta način se mladina vodi do pravega ocenjevanja vsrajnega tehničnega dela.

V.

Ali zadostuje naša lastna produkcija železnih industrijskih izdelkov potrebi države in se li moremo ubraniti invazije tujih produktov?

Ker do sedaj še nimamo natančnejših statističnih podatkov, more biti odgovor na prvo vprašanje le netočen. Omeniti pa moramo, da zadostujejo, po izrekih strokovnjakov tovarne na Jesenicah s svojimi 7000 vagoni, ki jih morejo pri polnem obratu proizvajati, potrebam vse Jugoslavije. Za drugih 7000 vagonov finalnih produktov vseh ostalih fužin in drugih tovarn bo treba najti odjemalcev v inozemstvu, ako nočemo, da se zniža višina produkcije posameznih podjetij.

Kot inozemski odjemalci pridejo v poštev Madžarska, Bolgarija, Rumunija, Grška, torej ves balkanski polotok in bližnji Orijent. Seveda nam bo tam povsod že nasprotovala močna angleška, francoska in belgijska konkurenca. Tem trem državam se bo kmalu še pridružila Italija in kamorkoli se bomo obrnili, bomo naleteli na hud odpor mogočne industrije, proti kateri je naša vendar le prav neznatna.

Naš najhujši in najbližnji konkurent pa je sosedna Avstrija. Odkod prihaja velika moč razmeroma male države?

Prvi vzrok je seveda, da je njena železna industrija že od nekdaj silno razvita. Razvila se pa bo še nadalje z nevzdržljivo silo in se bo utrjevala le še bolj zaradi svoje najnovejše zveze s Stinnesovim koncernom, ki smo ga že večkrat omenili. Ta koncentracija skupnega nemškega dela, to medsebojno podpiranje nemške in avstrijske industrije bo omogočalo še cenejo fabrikacijo industrijskih pridelkov in naša industrija, ki ji delajo nizke cene avstrijskega blaga toliko preglavic, bo prišla v le še težavnejše razmere.

Drugi vzrok pa je nizka avstrijska valuta in dejstvo, da avstrijskim podjetnikom ni treba plačevati sorazmerno tako visokih mezd, kakršne se plačujejo pri nas, kajti država oddaja manj premožnim slojem življenske potrebščine po cenah, ki so nižje od tržnih.

Pri nas je dokaj ukoreninjen aksiom, da bi se moglo doseči z znižanjem mezd tudi znižanje cen industrijskih izdelkov. Ali je ta misel neovrgljiva? O tem hočemo razmotrivati v sledečih odstavkih.

Mezde in cene življenskih potrebščin so v stalnem medsebojnem razmerju. Na cene živil in drugih življenskih potrebščin pa uplivajo različni faktorji; med temi so poleg produkcijskih stroškov poljedelske produkcije in poleg urejenosti naprav, ki posredujejo med produkcijo in konsumom, najvažnejše transportne razmere, torej urejenost prometa in višina transportnih tarifov. Urejenost prometa pa je odvisna v prvi vrsti od železniškega omrežja in zadostnega števila železniških vozil, višina transportnih tarifov pa zopet od stroškov železniškega prometa, indirektno torej predvsem od cene premoga in zopet od cene življenskih potrebščin. Poleg lastnih mezd so pa za višino produkcijskih stroškov industrije merodajne tudi cene vseh snovi, ki so potrebne za obratovanje, v prvi vrsti zopet premoga, in vse te cene kažejo isto odvisnost od transportnih razmer. Dasiravno je torej problem visokosti produkcijskih stroškov zelo zamotan in v vzročni zvezi z najrazličnejšimi okolnostmi, vidimo vendar na prvi pogled, da so delavske mezde le refleksi raznih drugih razmer dotičnega gospodarskega ozemlja in da vplivajo nanje in na vsa druga stroške produkcije v najodločilnejši meri urejenost prometa in cene premoga.

Evidentno je torej, da je višina produkcijskih stroškov industrije v veliki meri odvisna od cene premoga. Cena premoga pa je odvisna od zadostno velike in intenzivne produkcije; čim več premoga izkopljejo v premogovniku, tem manjši bodo proizvodni stroški. S povešanjem kapacitete premogovnika se torej znižajo prodajne cene premoga, ž njimi transportni stroški in mezde in cene najrazličnejših obratnih snovi.

Razveseljivo je dejstvo, da vsi naši slovenski premogovniki danes že več producirajo, kakor pred vojno. Isto velja za Bosno in Hrvatsko. In da bo Srbija znatno napredovala, to že sedaj lahko ugotovimo.

Isto velja v še izdatnejši meri za države z najbogatejšimi premogovnimi ležišči, za Ameriko in Anglijo. V teh deželah, ki proizvajata dve tretjini svetovne premogovne produkcije, raste pridobivanje s takimi skoki, da bo v kratkem ves svet preplavljen z ameriškim in angleškim premogom.

V Ameriki je cena za plinov premog padla od avgusta do decembra 1920. od 12 na 5 dolarjev za tono. Cena za morsko vožnjo Amerikanskim pristani je padla v istem času od 22 na 4 dolarje za tono.

Isto padanje moremo opazovati na Angleškem. V poletju 1920. se je angleški premog prodajal na kontinentu po 150 šilingov za tono. Danes se zahteva le še 50 šilingov. Notica Tyne-Antwerpen je od februarja 1920. padla od 55 šilingov za tono na 12 v januarju 1921.

Amerika in Anglija bosta morali oddajati našemu kontinentu ogromne množine premoga za vsako ceno in tudi z izgubo. Računa se z izvozom letnih 100 milijonov ton. K temu bosta primorani, da rešita lastno gospodarstvo pred katastrofo. S tem bo na kontinentu povzročen popoln preobrat v dosedanjem premogovnem gospodarstvu. Pogodba v Spa, sedaj na kontinentu vpeljana državno gospodarstvo s premogom, vse premogovne pogodbe, vse bo izginilo. *Ta poplava nas bo rešila premogovne bede in draginje.* Kajti vsaka, sedaj vsled pomanjkanja kuriva

zaostala industrija bo začela zopet obratovati. Visoki prometni stroški železnic se bodo znižali in vled tega tudi železniški in parobrodni tarifi.

Teh pojavov pa smemo pričakovati v najkrajšem času. Avtomatično se bodo vsepovsod znižale mezde, torej tudi v železni industriji — ampak ne samo pri nas, temveč tudi pri našem avstrijskem konkurentu.

Napačno bi bilo torej, če bi mislili, da bo znižanje mezd, kot funkcija znižanja cen življenskih potrebščin, vplivalo odločilno na proizvodne stroške samo v naši državi. Vsekakor pa smemo pričakovati, da bo znižanje produkcijskih stroškov nastopilo pri nas nekoliko hitreje nego v Avstriji, ker je naša država agrarna in ker mora zadostna poljoprivredna produkcija pospešujoče vplivati na pričakovano padanje produkcijskih stroškov.

Dotlej pa se mora naša industrija zaščititi s primerno uvozno carino. Vsak mesec, ki ga izgubimo z odlašanjem v tej zadevi, nam bo neizmerno škodoval.

Toda ne zadostuje nam, da se samo trenutno ubranimo tuji premoči. Stremeti moramo za tem, da bo tudi bodočnost naše železne industrije zasigurana. Le če bo cvetela ta, se bodo mogle razvijati tudi še mnogovrstne druge industrije. Samo s samostojno lastno industrijo se bomo mogli osvoboditi tujega vpliva. V sledečem hočemo pokazati, kako si predstavljamo ustvaritev trdne podlage za našo železno industrijo.

VI.

Vsa naša podjetja železne industrije se morajo dovesti v možnost, da polno izrabijo svojo kapaciteto. Ta učinek smemo pričakovati od zaščitne carine, ki naj vsaj začasno zapre tuji industriji naš domači trg, v istem smislu pa mora delovati tudi država s tem, da vse svoje potrebščine naroča pri naših domačih podjetjih in jim da možnost, napeti in izrabljati vse svoje sile in vsa sredstva, ki jim stoje na razpolago. Nikakor ni primerno, da naše železnice naročajo svoje potrebščine pri madžarskih podjetjih, kakor se je to baje pri nas že dogodilo, samo zato, ker one zaradi lastne nizke valute dobavljajo najbolj ceno blago. Domača podjetja izgubijo s takim postopanjem svoj pomen, delavstvo izgubi zaslužek in najboljše kvalificirani delavci zapuščajo domovino.

Drugi način, da zaježimo pritisk tujih pridelkov, smo že omenili v odst. II.; vidimo ga v izdatni kompenzacijski izmenjavi naše prijedorske rude za končne izdelke fužin v Vitkovicah. To bi bilo najuspešnejše sredstvo, da se ubranimo navala avstrijske konkurence. Naš konzument bi po tej poti prišel do cenejšega blaga, država bi dobičkonosno eksploatirala prijedorski rudnik in češkoslovaške visoke peči bi imele zasiguran zadosten dovoz rude. Prvi korak, da bi se moglo vse to udeleževati, pa bi bila dograditev normalnotirne železnice od Prijedora do Lubije in popolna ureditev rudnika.

Vendar pa s tako kompenzacijsko pogodbo spravljamo v veliko nevarnost razvoj svoje že obstoječe železne industrije.

Potrebno je, da nemudoma začnemo z radikalnim delom: *Postaviti bomo morali ob Savi železne visoke peči in naša že obstoječa železna industrija bo morala v bližini teh peči ustanoviti svoje tovarne-podružnice.* Brezdvomno bo prišlo do tega edinega resnično koristnega sklepa.

Veleindustrija, veletrgovina in kapital so medsebojne funkcije. Kjer se naselita prva dva, tam se zasidra tudi velekapital, ker edino tam more delovati z dobičkom. Te tri odločilne sile se bodo skušale seveda združiti, kjer se nahajajo bogastva, ki jih morejo smotreno izkoriščati, torej tam, kjer so nakopičena neizčrpljiva naravna bogastva in kjer so najugodnejša prometna sredstva. Kakor gotovo so se mogle štajerske fužine razvijati samo v bližini Erzberga, ob glavni progi Južne železnice in ob Muri, torej ob vodnih silah, ki dajejo moč turbinam, kateri isti pojav smo opazovali tudi pri italijanski industriji, ki se je naselila v Lombardiji in v Piemontu — tako gotovo se bo naša industrija naselila ob Savi.

Predno pa se bodo ti načrti mogli udejestovati, bo preteklo še mnogo let in medtem bo treba še s smotrenim delom skrbeti za ohranitev in razvoj naše dosedanje železne industrije, ki daje življensko eksistenco velikemu številu našega ljudstva in koristi v veliki meri državi sami.

VII.

Naša država s 13 milijoni prebivalcev in s približno 270.000 km² površine, je največja država južnozapadne Evrope; njeno ozemlje obsega več kakor polovico cele Nemčije in ravno toliko, kakor cela Italija. Med vojno smo trpeli razmeroma malo. Dolgov nimamo več kakor tri milijarde zlatih frankov in naše finance so brezdvomno boljše od financ vseh držav, katere so nastale po svetovni vojni, ali pa so se je bile udeležile. V letu 1920/21. smo imeli državnih izdatkov štiri milijarde dinarjev in dohodkov 3·8 milijard dinarjev. Davki znašajo v Jugoslaviji na poedinca le 280 dinarjev letno, medtem ko pride davkov na vsakega posameznika v Bolgariji 700, v Rumuniji 900, na Češkoslovaškem 900, na Francoskem 1000 dinarjev. Jugoslavija ima danes pet in pol milijona glav živine, pet milijonov prašičev, deset milijonov ovac (dvakrat več kakor Nemčija. Podatki po prof. dr. Otto Göbel, Hannover — «Technik und Wirtschaft» 1921/3).

Kako dobro smo preskrbljeni s cerealijami, je občno znano. Jugoslavija je brezdvomno dežela velike bodočnosti in prepričani smo, da njeni voditelji pojmujejo, kako eminentnega pomena je za njo mogočna veleindustrija. Opravično je mnenje, da moremo tudi s te strani pričakovati uresničenje naših nad. Gospodarska kriza tlači sedaj ves svet, toda neumorno delo in dalekovidna gospodarska politika bo naša spasiateljica. Le s tem nam bo pomagano, nikakor pa ne z nerazsodnim govoričenjem, zabavljanjem in pobijajočo malodušnostjo. *Zdravi optimizem, ki izvira iz neumornega delovanja in z njim zvezanega uspeha, naj bo naša zvezda voditeljica.*

JOŽA BOHINJEC:

Socialno zavarovanje v Češkoslovaški.

Politična svoboda češkoslovaškega naroda je v njem razgibala vse ustvarjajoče sile, ki imajo voljo in hotenje politični demokraciji pridružiti gospodarsko demokracijo, socialno enakopravnost vseh slojev in stanov. V gospodarski demokraciji, v socialno pravični ureditvi življenjskih pogojev tiči garancija za politično-državno samostojnost naroda. Vse revolucionarno razpoloženje in centrifugalno hotenje je mogoče uspešno in trajno paralizirati samo s smotrenimi socialno-ekonomskimi reformami. V najširših narodnih vrstah mora zrasti zavest, da država skrbi z vso resnostjo in doslednostjo za gospodarski obstoj in napredek vseh stanov, da država odstranjuje socialne krivice, da izjednačuje življenjske pogoje. V tej zavesti leži temeljni kamen, na katerega edino more država postaviti stavbo svoje bodočnosti.

Produktivne vrste naroda so največ žrtvovale za svobodo narodovo in ne samo politična državna modrost, ampak tudi narodova hvaležnost veleva, da se dosedANJI socialni sužnji oproste vseh težkih gospodarskih verig, da v bodočnosti veselo zidajo na veličini narodove bodočnosti.

Češkoslovaška republika je na tem, da ustvari najpopolnejšo socialno-politično zakonodajo. Kultura češkoslovaškega naroda hoče v socialni politiki pokazati vidno znamenje svoje veličine. Z najliberalnejšimi socialno-ekonomskimi reformami hoče dvigniti gospodarsko blagostanje v državi in na ta način realizirati vsebino socializma, ki po Masarykovih besedah pomeni v zakonu zajamčeno gospodarsko svobodo vseh. Republika ima svoj državni praznik dela. V tem prazniku je simbolizirana volja in hotenje države.

Po prevratu je republika zaradi pravne kontinuitete prevzela avstrijske in ogrske socialne zakone z vsemi njihovimi slabostmi in pomanjkljivostmi. Prva dolžnost nove države je bila, te prevzete zakone v meritoričnem in organizatoričnem oziru novelirati. Najvažnejši zakoni na polju delavske zakonodaje, katere je v dedščino dobila svobodna republika so bili:

1.) *Zakon o bolniškem zavarovanju* iz leta 1888., katerega avstrijska vlada skozi celih trideset let v bistvu ni prav nič izpremenila. Osnova Beckova iz leta 1904., Körberjeva iz leta 1908. in ona iz leta 1911. so pokazale nekaj dobre volje, a politične nepravilnosti niso dovolile zakonitve. Najnujnejše reforme so morale čakati na razpad monarhije. Svobodna republika je z zakonom z dne 15. maja 1919. uresničila najstarejše in najsocialnejše zahteve delavcev: razširila je obligatorno zavarovalno dolžnost na vse osebe, ki so v mezdnem, službenem ali učnem razmerju. S tem zakonom je odstranjena razlika med industrijskim in poljedelskim delavcem, ta zakon zavaruje tudi takozvane domače delavce (Heimarbeiter), ki so bili zaradi pomanjkanja trde organizacije neusmiljeno gospodarsko izkoriščani. Češkoslovaški bolniški zakon je objel celo mezdno razmerje in izločil iz obligatornega (pripustil pa fakultativno) zavarovanja samo one osebe, katerih zavarovan-

vanje je tehnično neizvedljivo. To so povsem nestalno zaposlene osebe (šivilje, perice itd.). Zavarovalno dolžnost je zakon raztegnil zlasti na poljedelske in gozdno-gospodarske delavce in na služinčad. Zavarovalno dolžnost more minister za soc. skrb razširiti tudi na obrtnike, takozvane domače industrije. Postavljen je s tem začetek za zavarovanje *samostojnih obrtnikov*. Zakon uvaža *obligatorno družinsko zavarovanje* in od tega zavarovanja izvzema samo zavarovance, katerih letni prejemki presegajo 20.000 K. Zavarovanci so uvrščeni v 13 mezd-nih razredov; za uvrstitev v zadnji mezdni razred je merodajen zaslužek dnevno čez 36 K. Odpravljena je takozvana *karenčna doba*, tako da se bolnišnina izplačuje pri dalj kot tri dni trajajoči bolezni takoj od *prvega dne* bolezni. Pri *daljši bolezni* more biti bolnišnina progresivno zvišana; nosečim ženam se izplačuje denarna podpora šest tednov pred in šest tednov po porodu. V tej točki se je češka zakonodaja postavila na stališče washingtonske konference. Z novelo od 22. decembra 1920. so bile vse dajatve iz gospodarskih razlogov znatno zvišane, tako, da znaša bolnišnina v 13. (zadnjem) mezd-nem razredu dnevno 24 K. Število mezd-nih razredov more biti raztegnjeno na 15 z zaslužkom dnevno 42 K, čemur odgovarja bolnišnina dnevno 28 K. Bolnišnina se izplačuje *eno leto*. Izvedena je takozvana *organizirana prosta izbira zdravnikov*, t. j. oboleli član bolniške blagajne ima pravico si prosto izbrati zdravnika izmed onih *blagajniških zdravnikov* v okraju svoje bolniške blagajne, ki so sklenili z bolniško blagajno tozadevno pogodbo. S tem je članom vsaj deloma omogočeno si izbrati zdravnika svojega zaupanja. V organizatoričnem oziru še ni mogla biti izvedena popolna unifikacija nosilcev bolniškega zavarovanja. Poleg okrajnih bolniških blagajen, ki naj v celi stavbi socialnega zavarovanja pomenijo temeljni kamen, so dopustne še druge blagajne, ki pa morajo izpolniti gotove pogoje; odстранjene so samo gradbene bolniške blagajne. Ustanoviti pa se more nov tip bolniških blagajen za poljedelske in gozdne delavce, ako je v političnem okraju 2000 takih zavarovancev ali ako jih je pri okrajni bolniški blagajni zavarovanih vsaj 1000. Glede zastopstva v organih bolniških blagajen (občni zbor delegatov, načelstvo in nadzorništvo) bi bilo omeniti, da je priznано *avtonomno zastopstvo zavarovancev*. Občni zbor se sestoji *samo* iz delegatov zavarovancev, v načelstvu (10 članov) imajo 8 članov zavarovanci in 2 delodajalci; v nadzorništvu so delodajalci zastopani z 8 člani, delavci pa z dvema.

Vidimo, da je češkoslovaški bolniški zakon v bistvu zadostil vsem dolgoletnim zahtevam delavcev in je uveljavil najmodernejše principe.

2.) Zakon o *nezgodnem zavarovanju* delavcev iz leta 1887. in zakon o *nezgodnem zavarovanju* rudarjev iz leta 1917. Razdrapanost nezgodnega zavarovanja v Avstriji je postavila nasledstvene države pred težke naloge. Celo nezgodno zavarovanje je bilo treba enotno organizirati, treba je bilo ustvariti nove nosilce zavarovanja rudarjev in železničarjev, kateri so bili do prevrata zavarovani pri strokovnih centralnih zavarovalnicah na Dunaju. Prva naloga republike je bila prenesti zavarovanje rudarjev in železničarjev iz Dunaja na novo državno ozemlje. Republika se je postavila na načelo, da je treba ustvariti enot-

nost v nezgodnem zavarovanju in zato ni kreirala novih nosilcev zavarovanja za rudarje in železničarje, ampak je zavarovanje teh kategorij osredotočila pri že obstoječih teritorialnih zavarovalnicah v Pragi in v Brnu. To je republika storila iz prepričanja, da socialno zavarovanje more vršiti svoje velike dolžnosti samo pri centralni organizaciji, samo pri unifikaciji vseh dosedanjih različnih nosilcev zavarovanja. Ta princip centralizacije nezgodnega zavarovanja je obveljal v bistvu tudi pri zavarovanju železničarjev. Republika ni ustanovila samostojne strokovne železničarske zavarovalnice, temveč je izvrševanje nezgodnega zavarovanja železničarjev odkazala teritorialnim zavarovalnicam v Pragi in Brnu. Zakon pripušča *izjemo*, da more socialni minister izvrševanje nezgodnega zavarovanja prepustiti večjim železniškim podjetjem, da ga ta izvršujejo z *lastnimi* organi. Ta izjema je priznana čehoslovaškim državnim železnicam, buštjehradski in usteckoteplički železnici. Ta podjetja izvršujejo zavarovanje potom svojih ravnateljstev in drugih upravnih organov. — Kljub tej izjemi pa je ohranjen *princip enotnosti*. V skladu s to organizacijo je tudi organizacija razsodišč za spore, ki izhajajo iz izvrševanja nezgodnega zavarovanja. V stvarnem oziru je nezgodni zakon izpopolnjen z modernimi detajlnimi določili zlasti kar se tiče zdravljenja ranjenih in naznanitve nezgod. Letni zaslužek, ki je podlaga za premije in rente je bil od 3600 K dvignjen na 6000 K. Obenem so bile stare rente (pred 1. julijem 1917.), ki so bile izračunane na podlagi letnega zaslužka 2400 K zvišane za 30 do 50 %. Vlada pa pripravlja zopet nov načrt nezgodnega zakona.

3.) *Zakon o pokojninskem zavarovanju iz leta 1906.* Na podlagi tega zakona je bilo pokojninsko zavarovanje osredotočeno na Dunaju in praktično izvrševano potom raznih podeželnih podružnic. Tudi to zavarovanje je bilo treba iz Dunaja prenesti na ozemlje republike, kar je republika storila v letu 1918. z ustanovitvijo občega pokojninskega zavoda v Pragi s podrejenimi podružnicami v Pragi, Brnu in Opavi. Z novelo od 5. februarja 1920. je bil prvotni zakon v stvarnem in organizatoričnem oziru izpremenjen. Razširjen je bil krog zavarovancev in so bili v zavarovanje pritegnjeni zlasti trgovski pomočniki (po zakonu iz leta 1910.). V organizatoričnem oziru je ukinjeno ustanavljanje nadomestnih zavarovalnic, in obstoječim nadomestnim zavodom je poslovanje dovoljeno samo, ako so v upravnih organih zavarovanci primerno zastopani in ako so datjave teh zavodov eno petino višje kakor pa zakonite. Poleg tega se morajo vsi nadomestni zavodi združiti v centralno zvezo, da je s tem olajšano državno nadzorstvo in ustvarjena enotnost.

4.) *Zakon o bratovskih skladnicah iz leta 1889.* Kakor znano so bratovske skladnice s svojima dvema oddelkoma (bolniška in provizijska blagajna) izvrševale bolniško in invalidno zavarovanje, oziroma do leta 1914. tudi nezgodno zavarovanje, v kolikor je nezgoda imela za posledico invaliditeto. Šele leta 1914. je bilo nezgodno zavarovanje rudarjev potom cesarske naredbe odvzeto bratovskim skladnicam in izenačeno z zavarovanjem drugih delavcev. To organizacijo zavarovanja rudarjev je prevzela republika. Zaradi stalno naraščajoče draginje je

bilo v prvi vrsti potrebno urediti provizije. To se je zgodilo z zakonom od 29. oktobra 1919., ki prizna provizionistom bratovskih skladnic draginjske doklade, katere izplačujejo posebni fondi pri teritorialni zavarovalnici v Pragi in Brnu.

Za socialno zavarovanje na Slovaškem so bili merodajni ogrski zakoni. Zavarovanje obsega samo bolniško in nezgodno zavarovanje na podlagi zakonskega člena XIX. iz leta 1907. V stvarnem oziru je to zavarovanje podobno avstrijskemu. V organizatoričnem oziru pa kaže razlike. Celotno bolniško in nezgodno zavarovanje je bilo osredotočeno pri blagajni za bolniško in nezgodno zavarovanje delavcev v Budimpešti, katera je zavarovanje izvrševala potom okrajnih blagajen. Českoslovaška republika je podobno organizacijo socialnega zavarovanja ustvarila za Slovaško in Podkarpatsko Rusijo. V Bratislavi je ustanovljen »Deželni urad za zavarovanje delavcev«. V meritoričnem oziru še ni izvedena enotnost z zakoni, veljavnimi v ostalih delih republike; vlada pa je upravičena naredbenim putem razširiti veljavnost novih in noveliranih zakonov tudi na Slovaško in Podkarpatsko Rusijo.

Poleg premišljenega noveliranja od Avstrije in Ogrske podedovanih socialno-zavarovalnih zakonov, gradi republika na celotnem socialno-zavarovalnem sistemu, ki naj obsega predvsem bolniško, starostno in invalidno zavarovanje, ter zavarovanje vdov in sirot in samostojnih obrtnikov. S tem enotnim socialno-zavarovalnim zakonom doseže republika to, kar so druge velike države, zlasti Nemčija ustvarjale desetletja in desetletja. Samo bolniško ali nezgodno zavarovanje, ako nanje ni organično priključeno invalidno in starostno zavarovanje, je le napol storjeno delo. V to enotno sestavo je treba previdno vzidati nezgodno in pokojninsko zavarovanje, ki obstojata do sedaj kot samostojni zavarovalni panogi. Zakonski načrt je izdelan. Ministrstvo za socialno skrb ima dolžnost, da sestavi komisijo iz strokovnjakov vseh stanov, da dajo zakonu moderno vsebino, da bo delo — v vseh podrobnostih močno in — celo. Do konca leta bo komisija z delom gotova in bo s tem izpolnjena kardinalna zahteva delavskih slojev.

Republika se je lotila tudi enega najtežavnejših socialnih problemov: *zavarovanja za slučaj brezposelnosti*. Izdelan je zakonski načrt o državnem prispevku k podporam v brezposelnosti. Načrt sloni na takozvanem gentskem sistemu (po načrtu Gent). Država ne ustanavlja lastnih zavarovalnic za slučaj brezposelnosti, zavarovanja ne izvaja država, ampak izključno le *strokovne organizacije delavcev*. Država se omeji samo na prispevek k podpori od strani strokovnih organizacij. Na ta način država prihrani na upravnih in kontrolnih stroških. Strokovne organizacije izvršujejo kontrolo same, t. j. delavec kontrolira delavca; v tej kontroli je brezdvomno dana večja garancija, da nihče ne bo izkoriščal denarja strokovnih organizacij v svoj prid in v škodo drugih delavcev. Zavarovani so samo oni, ki so člani strokovnih organizacij in ki plačujejo prispevke v fond, določen za podpore v brezposelnosti. Priznane so na ta način od države strokovne organizacije, zaupana jim je važna socialna funkcija in to dejstvo dvigne pomen delavstva in morebiti pripomore k *enotni združitvi* vseh strokovnih organizacij in

jim odvzame politično barvo. — *Državno* zavarovanje za slučaj brezposelnosti je bilo do svetovne vojne izvedeno samo v Angliji in še tu je bilo omejeno le na stavbinske delavce v najširšem pomenu besede. Po vojni pa je *državno* zavarovanje izvedla Avstrija, pripravljata jo Nemčija in Italija. Nasproti pa je gentski sistem uveden na Danskem in Norveškem in v celi vrsti mest Francije, Belgije, Nemčije in Švice.

Glede zavarovanja državnih uradnikov in nameščencev bi bilo omeniti, da so po noveliranem bolniškem zakonu od decembra 1920. za slučaj bolezni zavarovani vsi uslužbenci, ki niso definitivni in ki v slučaju obolevnosti ne dobivajo polne plače skozi eno leto. V ostalem pa je za celotno bolniško zavarovanje državnih nameščencev sestavljena veččlanska komisija, ki ima dolžnost zbrati potreben statistični material in izdelati zakonski načrt.

Kar velesila Avstrija ni mogla storiti skozi cela stoletja svojega obstanka, bo mlada, življenja polna češkoslovaška republika storila v teku nekaj let.

ANTON MELIK:

Naše luke in dohodi do njih.

Z Rapalskim dogovorom se je slednjič rešilo vprašanje, koliko Jadranske obale ostane v naši porabi. Rezultat te razrešitve sicer ni za nas razveseljiv, ali za bližnjo bodočnost nam je nedvomno na njega dejstvih uravnati prometno politiko. Preostane nam, če izvezamemo »sporno« baroško lukco, le še kos severnoalbanske obale, o katere politični pripadnosti še ni padla odločitev, obrežje, ki je, kakor bomo videli, za precejšen del države nemale važnosti.

Sedaj šele moremo definitivno govoriti o prometnih zvezah, ki jih je treba in ki jih je mogoče zgraditi iz ozadja države do obale.

Predvsem je gotovo, da se promet v naši državi ne bo centraliziral na eno lukco, kakor je bilo v Avstriji s Trstom in v Ogrski z Reko. Kajti Avstrija s svojo večjo površino (288.000 km², brez Dalmacije in Bosne) je imela v posesti le kratek pas obale ca 550 km, v čemer pa je vštet polotok Istra). Prav tako je imela Ogrska s Hrvatsko (325.000 kvadratnih kilometrov) le 206 km dolgo obalo Hrvatske. Bilo je tedaj prirodno in samo ob sebi umljivo, da se je ves prekmorski promet osredotočil na eno lukco. Jugoslavija pa ima s površino 250.000 km² v posesti neprimerno daljši pas obale, dolg od izliva Bojane do izliva Rečine 1570 kilometrov! Še ostrejša pa je razlika, ako povdarimo, da leži naša kraljevina podolgem vzporedno z jadransko obalo in se s svojim južnim delom približa Solunskemu zalivu na 60 km zračne razdalje, dočim je geografska oblika bivše Avstrije in Ogrske, naraščajoč v širjavo v smeri od obale, nujno morala osredotočiti ves promet na eno lukco. Dalmacija ni prihajala v poštev, ker pred l. 1878. ni imela odprtega bosanskega zaledja, pozneje zaradi znanega avstrijsko-madžarskega antagonizma in naposled ker je habsburška monarhija smatrala Bosno za svojo kolonijo.

Iz tega sledi, da bi si morali zgraditi novo pristanišče ob srednji Adriji tudi v slučaju, ako bi nam bili pripadli luki Trst in Reka, odnosno le Reka, kajti srednji in južni del države nedvomno ne bi vozil daleč na severozapad preko periferno ležečega pristana, ki bi mogel ostati prvovrstne važnosti le za tranzitni promet.

Sušak z Barošem bo ostal tedaj priroden pristan za osrednjo in zapadno Hrvatsko ter Slovenijo, za ravno Podonavje in severno Srbijo pa tem manj, čim bolj se bodo spopolnjevale zveze z bližnjimi dalmatinskimi lukami, pred vsem s Splitom. Seveda pa si mora Slovenija čim prej zgraditi neposredno zvezo z Reko-Sušakom, za kar je nedvomno v danem položaju najprikladnejša črta Kočevje v smeri na Brod-Moravice.

Za osrednje dele države je vsekakor Split po svoji legi predestiniran kot prva luka. Toda stalo nas bo še obilo truda, preden bo Split dejansko v stanju uspešno konkurirati z ostalimi večjimi jadranskimi lukami. Pred vsem še nima železniške zveze z ozadjem, niti ene. Obstojajo le lokalne železnice, in sicer normalnotirna proga do Knina s krakom na Šibenik in pa ozkotirna proga do Sinja. V gradnji se nahajajoča Liška železnica je izpeljana do Gospića; nedvomno bo preteklo še nekaj let, predno bo stekla do Knina. Toda načrt za Liško železnico je bil izgotovljen pod starimi okolnostmi z glavno svrho, da zveže po suhem Dalmacijo s kronovinami avstrijske državne polovice, preko Slovenije (Belokranjska železnica) proti Dunaju. Zato ima za sedanjo državo značaj tangencijalne železnice, lokalne proge, tudi po tehnični strani, ki bo služila s pridom le skrajnemu severozapadu in zapadu Hrvatske in Slovenije, torej predelom, ki bodo glede prekmurskega prometa občevali raje preko Sušaka-Reke, v kolikor ne bodo najnovejše pogodbe tega drugače modificirale.

Split potrebuje tedaj nujno zgradbe drugih prog. Za osrednji in vzhodni del Hrvatske ter severozapadno Bosno prihaja v poštev proga, ki se je projektirala ob reki Uni navzgor in od povirja te reke, ki sega k sreči izredno globoko v Dinarske planote, preko Irmanje na Knin. Za to progo se je projektiral del od Karlovca ob Korani na jug do Bihaća («Molinarijeva proga»), dočim bi do Bihaća prihajal drugi krak od Bos. Novega, ki se nahaja že v gradnji; od Novega obstoja normalnotirna zveza preko Kostajnice na Sunjo pri Sisku, na drugo stran pa preko Prijedora na Banjoluko. Železnica preko Bihaća in Irmanje bi tedaj vezala velegozdno (Dobrljin!) in rudarsko-industrijsko važno severozapadno Bosno (Ljubija!), hrvatsko Pokuplje in Posavje z Zagrebom vred ter vzhodno Slovenijo s Splitom, mogla bi postati potom primernega skrajšanja tudi prvovrstna tranzitna proga za promet iz točne Avstrije, Bratislave, odnosno Češkoslovaške in zapadne Madžarske z našo glavno lukó.

Proga, ki je na nekaterih kartah narisana iz Knina do Prijedora v Bosni, je le industrijska, to je gozdna železnica, ki za normalni promet ne prihaja v poštev.

Za zvezo Splita z osrednjo Bosno se je že za Avstrije nameravala proga iz Bugojna ob gorenjem Vrbasu, dokoder je že zgrajena ozkotirna železnica preko Travnika, zvezana pri Lašvi z glavno bosansko progo Brod-Sarajevo-Mostar-Metković-Gruž-Kotor, preko Livanjskega polja in prelaza Hržano ali Aržano na Sinj, odkoder že vodi ozkotirna železnica na Split. Ta proga bo zvezala ves bosanski ozkotirni sistem s Splitom. V načrtu je v zvezi s tem proga od Mostara preko Imotskega polja na Split, s čimer se napelje promet iz Hercegovine in južnovzhodne Bosne na Split. Obe dve navedeni progi pa še silno pridobita v svoji važnosti, ako premislimo sledeče: Gradi se kratka proga iz Vardišta blizu Drine na Užice, po katere izgradnji bo imela ozkotirna srbijanska železnica Užice-Kruševac stik z Bosno in z morjem. To je tem važnejše, ker je od Čačka, ležečega na tej progi, čez Gor. Milanovac in Lejkovac ob Kolubari že skoro dograjena železnica na Obrenovac ob Savi in ker je Kruševac v zvezi z omrežjem severo-istočne Srbije. Navedeni poslednji dve progi na Split bosta, kadar se izgradita in njiju nadaljevanje normalizira, glavna vez Bosne, Slavonije, Vojvodine in severne Srbije z Adrijo; pri primerni usposobitvi pa lahko potegneta nase tudi tranzit iz zapadne Rumunije, Madžarske in vzhodne Poljske.

Edina današnja železnica, ki vodi poleg reške na našem ozemlju do morja, je neretvanska proga, ki vodi do pristanišča Metkovića, Gruža pri Dubrovniku in do Kotora (Zelenika). Promet v teh lukah je bil pred vojno le neznat, iztočna železnica sama pa je za moderni velepromet v današnjem stanju nerabna, ker se vzpenja čez okrog 967 m visoki prelaz Ivan potom zobčatega oddelka, po kratkem predoru pa le na najvišjem odseku.

Katero izmed južno od Splita ležečih pristanišč se bo razvilo v večjo luko, je v nemali meri odvisno od naših bodočih meja z Albanijo. Kajti naglasiti je treba, da se nahaja južna Srbija glede izhoda na morje v podobnem položaju kakor danes Slovenija. Izhod na Solun, kamor vodi normalna železnica, je zasedla v letu 1913. Grčija, ki nam je sicer prepustila poseben pas v solunski luki. Toda možnost našega tranzita čez Solun bo vsekakor vedno odvisna od značaja političnih odnošajev z Grčijo, o čemer imamo ravno v poslednji dobi najslabše izkušnje. V smeri na Adrijo pa imamo med Neretvino in Drinovo dolino ogromen kompleks visokih, prostranih, skrajno neprehodnih kraških planot, sredi katerih se dvigujejo vrh tega visoke planine hercegovsko-bosanske, črnogorska brda in severnoalbanske Prokletije. V ta odljudni apneniški teren so vrezale številne reke globoke doline, ki pa imajo izhod v Drino in Moravo; med savskim in jadranskim porečjem se širi visoko in široko, zelo masivno razvodje. Skratka, eventualni železniški načrti, tod čez bi se dali izpeljati le z največjimi težavami, z najvišjimi stroški; na aktivnost železnic bi bržkone ne mogli nikdar upati.

In vendar vsa južna Srbija, najmanj vse ozemlje, ki leži južno od Niša, nujno rabi direktne zveze z Adrijo, kajti v ovinku čez Višegrad in Sarajevo ne more imeti zadostnega nadomestila. K sreči ima ta predel svojo prirodno pot do morja; vprašanje je le, če je ne bodo

bodoče politične meje z Albanijo — zaprle. Po dolini Drina je namreč prirodni izhod južne Srbije na morje; tu so že v srednjem veku trgovali Dubrovčani z notranjostjo polotoka. Proga po dolini Drina tehnično ne nudi posebnih težav; zanj obstoja že več ali manj podrobno izdelan načrt. Pred balkansko vojno se je namreč pod ruskim vodstvom osnovala tod znamenita «Jadranska železnica», ki naj bi vodila od Praha pri Negotinu na Donavi preko Niša, Prokuplja, Prištine na Kosovo, Djakovice v Metohiji ob Drinu na morje ter vezala posredno tudi Rumunijo in Rusijo z Adrijo. Bila je tedaj mišljena kot prvovrstna strateška in politična železnica, ki naj bi nudila Srbiji oporo proti Avstriji. Njen odsek Niš-Knjaževac-Zaječar je bil pred svetovno vojno že skoro dograjen, med vojno pa domala povsem porušen; tudi na oddelku iz Niša na Prištino se je bilo mestoma že pričelo delo. Politični in strateški nagibi te proge so sicer odpadli, toda njen dolnji del je za južni del države takorekoč življenjskega pomena. Da pa ga moremo izpeljati, moramo imeti v posesti dolino Drinovo, ki predstavlja na vsi obali tja do Soče najboljšo zvezo ozadja z morjem. Posest Drina s Skadrom tvori tedaj nujen postulat naše prometno-gospodarske politike.

Za pristanišče v tem južnem odseku ne bomo v zadregi; mogli bi se koncentrirati na Kotor, ali si ustvariti novo luko v neposredni bližini Drinovega izliva, kjer so se v ta namen imenovali pristani Bar, laguna Luners in drugi; po primerni regulaciji bi mogle celo po Bojani ladje prihajati v Skadrsko jezero, katerega srednja gladina se nahaja le 6 m nad morjem. Vsekakor pa bi to južno pristanišče uspešno tekmovalo s Spljetom, kar se tiče južnega dela kraljevine, za katerega bi imelo isti značaj ko Reka-Sušak za severozapadni del.

FR. ILEŠIČ:

Poljska Gornja Šlezija.

Korfantyjeva vstaja v Gornji Šleziji je vznemirila vso Evropo. Tu Poljaki, tam Nemci; s Poljaki Francozi, z Nemci vročkovni Italijani in hladnejši Angleži. Nam se bude nade o Koroški, samo obžalujemo, da na Koroškem ni Korfantija.

V tem občem razpoloženju bo dobro, da si nekoliko ogledamo Gornjo Šlezijo, ki je večini med nami dosle bila prilično malo znana.

Gornja Šlezija (Górny Śląsk) se imenuje oni del dosedanje pruske Šlezije, ki nadaljuje na sever nekdanjo tešinsko avstrijsko Šlezijo Śląsk Cieszyński). Severno sega do izliva reke Malapanie v Odro, t. j. nad mesto Opole, ki je nekako politično središče dežele. (Do 15. stoletja se je dežela sploh imenovala kneževina Opole.)

To Gornjo Šlezijo izpopolnjujejo z vzhodne strani najzapadnejši deli Malopoljske višoke planote, z zapadne pa ogranki Sudetov, a skozi njo teče reka Odra. Ker leži pokrajina više nad morjem, se imenuje *Gornja Šlezija* v nasprotju z Dolnjo, ki je že niže v ravnini in ki ji je središče

Wrocław (češko Vratislava, Breslanj).¹ Z gornje šlezijske planote drži dvoje «vrat», ena («osvečimska vrata») na vzhod, tam, kjer teče reka Visla proti Krakovu, druga («moravska vrata») pa na jugozapad.

Ob Odri sami leže mesta Raciborz (Ratibor) na jugu, Opole na severu, sredi pa Kožle. Tik ob tešinski Šleziji leže kraji Pszczyna (Pšči-na, Pless) in Rybnik. Na vzhodu, ob dosedanji poljski meji leže na tesnem prostoru mesta: Katowica, Bytom (Beuthen), Zabrze, Gliwice, Huta Królewska, Góry Trnowskie itd. Ta vzhodni del Gornje Šlezije je obrtno, industrijsko ozemlje v ožjem in najstrožjem pomenu besede.

Geološki tvori Gornja Šlezija enoto; temelj so ji vodoravno ležeče plasti premoga (najmočnejše na vsem kontinentu), nad njimi pa se nahajajo cink, svinec, železo, srebro. Bogata je rud in premoga, ki je za njih obdelovanje potreben.

Rudarstvo sega v Šleziji nazaj v 16. stoletje, a močnejše se je razvijalo izza 18. stoletja. Dandanes je Gornja Šlezija ena izmed najindustrialnejših in najbolj obljudenih krajev sveta.

S poljedelstvom (vrtnarstvom in sadjarstvom) se bavi v Gornji Šleziji le 29 % prebivalcev (v celi Nemčiji 35 %), v ožjem industrijskem ozemlju pa le 10 % ali celo manj ko 3 %. Pri tem se pa 57 % orne zemlje nahaja v rokah veleposestnikov in 26 % te zemlje je last 7 nemških magnatov. Deželo označuje mesto in tvorniški dimnik, železnica, telegraf in telefon; prometu služi tudi kłodniški kanal, ki se začne pri Gliwici (deloma gre pod zemljo) in drži ob reki Kłodnici k Odri.

V celem gornješlezijskem plebiscitnem ozemlju biva na km² 200 ljudi, v ožjem rudniškem ozemlju (kakih 800 km², s približno enim milijonom ljudi) pa več ko 1000. Kako gosto je torej prebivalstvo, to bomo razumeli, ako pomislimo, da je v slovenskih deželah gostota prebivalstva 62, v Jugoslaviji vobče 52, v najgostejše obljudeni Bački 78. Pri pravkar označeni gostoti gornješlezijskega stanovništva mislimo seveda na Poljake in Nemce; če pa odračunamo Nemce, se pokaže, da tam biva na km² 125 Poljakov, torej več nego v čisto poljski pokrajini varšavski, kjer kljub velikemu mestu Varšavi biva na km² samo 115 Poljakov.

Poznanj in Šlezija pomenita začetke poljske državnosti. Veliki poljski kralj Boleslav Hrabri (967—1025) iz rodu Piastovičev — Piast je bil po pripovedki seljak iz Gnezna — je pridružil slovansko Šlezijo svoji Poljski. Eden izmed njegovih naslednikov Boleslav III. Krivousti (1085—1139) je državo razdelil med svoje štiri sinove; najstarejšemu Vladislavu je dal Šlezijo in vrhovno oblast nad drugimi. Bratje pa so se začeli med seboj prepirati in vojskovati, a v te njihove spore so se vmešavali nemški cesarji (zlasti ker je bil Vladislav oženjen z Nemko). Vladislav je podlegel (1146) ter z rodbino pobegnil k cesarju. Vladislavov vnuk je bil že popoln Nemec — sin Nemke, oženjen z Nemko, ves njegov dvor v Glogovi nemški. Tako se je začelo nemčenje Šlezije; med prvimi Nemci v Šleziji so bili vojaki (Söldner, poljski: żołnierz) in redovniki.

¹ Čisto geografski je seveda tudi bivša avstrijska Šlezija «gornja», a politično se ta izraz drži le južnega dela pruske Šlezije.

Med tem so se v Nemčiji razvila mesta in obrt v njih. Iz 13. stoletja prihaja vedno več Nemcev obrtnikov (kolonistov) na Češko in Poljsko.

Strašni mongolski naval (1241) je vzel Šleziji cvet poljskega plemstva; nemški kmetje so sedaj vrel v opustošeno deželo, posebno, ker je bila tu svoboda večja nego v Nemčiji.

Šlezijski Piastoviči so svojo deželo vedno bolj delili v drobne kneževine in s tem postajali brezpomembni, dokler se končno (1335) poljski kralj Kazimir Veliki ni odpovedal Šleziji na korist takrat močne Češke.²

Leta 1526. je Češka in z njo vred Šlezija prišla pod Habsburžane. Habsburžani so vladali Šleziji do leta 1742., ko je pruski kralj Friderik II. cesarici Mariji Teriziji vzel vso Šlezijo razen Opave in Těšina. Od takrat dalje imamo »Prusko Šlezijo« do leta 1918./1919., ko se je za Gornjo Šlezijo odredil plebiscit.

Ta zgodovinski pregled kaže, da je *Gornja Šlezija 600 let bila odtrgana od Poljske*; to je treba naglasiti, da se vidi razlika med njo in Koroško, ki od nas državno ni bila nikoli popolnoma ločena. —

Na severu je Germanstvo bilo ofenzivnejše in je proti Slovanstvu sovražnejše nastopalo nego na jugu. Slovanski odpor je bil tam silnejši; le pomislimo na polabske Slovane! Boji nemških Križarjev s Poljaki so Prusom dali tradicijo ofenzive proti Slovanom.

Vendar je germanizacija tudi na poljskem severu do 15. stoletja imela vobče mirnejši značaj; bila je gospodarska kolonizacija in bolj prirodna asimilacija. To se je pa znatno izpremenilo iz 16. stoletja. Hus je imel poleg verskih ciljev tudi nacionalno tendenco ter je njegov pokret zasedel i Poljsko. Nemška ofenziva proti husitizmu je merila potem proti slovanskemu elementu sploh; sežigale so se enako poljske kakor češke knjige, prepovedalo se je poljsko pridigovanje in petje in ni se dovoljevala poroka onim, ki niso znali nemški.

Že leta 1327. je bil mejni grof mišenski (na Saskem ob Labi) pod telesno kaznijo prepovedal, pred sodiščem govoriti slovanski. Tudi mesta so bila Slovanom sovražna; leta 1409. je mestni svet mesta Glin na Lüneburškem sklenil, naj se ne sprejme noben Slovan več med meščane; na Meklenburškem so pazili cehi, da bi ne postal kak Slovan njihov član; leta 1619. je mestni svet v Ilici (Ulz) v mestni statut sprejel določbo: »Ako bi se kateri meščan oženil z ženo nemškega, slovanskega pokolenja, naj ga mestni svet opomni, da izstopi iz mestnega sveta. Ako bi se pa ta ali oni proti tej naredbi oženil s tako osebo, ne bodo otroci iz njegovega zakona sprejeti v noben urad niti ne dobe krstnega lista.« Vesti o takem postopanju imamo iz Gornje Šlezije same; škof vroclavski je 1495. ukazal kmetom nekega kraja (Wojci-ce?), naj se v petih letih nauče nemški, češ, da po petih letih vrže iz svojih vaši vse, ki še ne bodo znali nemški.

Germanizacija se je vršila hitreje v Prusom bližji Dolnji Šleziji; tu je odločevala tudi skupnost vere; Dolnja Šlezija je bolj protestantska,

² Pri tem ne smemo pozabiti, da so češki kralji bili knezi-izborniki nemškega cesarstva in često obenem nemški cesarji.

Gornja Šlezija pa katoliška. V 18. stoletju je Dolnja Šlezija v glavnem že ponemčena.³

Ko so Prusi postali gospodarji Šlezije, so se lotili germanizatornega dela energično tudi v Gornji Šleziji ter pri tem znatno rabili cerkev. Leta 1764. je izšla odredba, da duhovniki morajo znati nemški. Leta 1789. je pruska vlada zahtevala od vroclavskega škofa, da bi poljske duhovnike premeščal v nemške kraje, v Šleziji pa nastavljal Nemce; nedolgo potem se je pod kaznijo ukazalo duhovništvu, ponemčevati ljudstvo, graščakom pa se je prepovedalo, jemati služinčat, ki bi ne znala nemški.

Naravnost divjala pa je proti Poljakom nova Bismarkova cesarska Nemčija (1871.), ki je na vsak način hotela postati enojezična.

Izza leta 1872. je bil ves ljudskošolski pouk nemški, tudi verouk. Leta 1899. se je prepovedalo, celo privatno in brezplačno poučevati deco v poljščini ter je bila n. pr. gđč. Janina Omańkowska obsojena v ječo, ker je siromašne otroke poučevala poljski.⁴ V Raciboru so morali otroci na table pisati: «Wir geloben, daß wir untereinander nur deutsch sprechen werden; ein Schuft ist derjenige, der uns davon abbringen möchte.»⁵ Pastor, prof. Letzins je na javni skupščini rekel, da je boju s Poljaki umesten zdravi egoizem in moralno upravičeno barbarstvo.⁶ Znana je afera v poznanskem mestecu Wozieni; inspektor Winter je tu dal telesno kaznovati deco, ki se niso hotela učiti nemškega katekizma in nemških cerkvenih pesmi; za otroke so se zavzeli roditelji (večinoma obrtniki); stvar je prišla pred sodišče v Greznu ter so matere bile obsojene v ječo do 1½ leta. Bil je to evropski škandal; tudi Sienkiewicz je ravno posegel vmes za poljsko pravično stvar.⁷ Član nekega šolskega sveta je dal učitelju tako-le navodilo za postopanje proti poljskim otrokom: «Hauen Sie die Kinder, daß ihnen die Fetzen vom Leibe fliegen.»⁸ Učiteljem Poljakom se je prepovedalo, celo v svojih rodbinah govoriti poljski.⁹ Končno je leta 1907. prišlo do šolskega štrajka; štrajkalo je na več deset tisoč otrok; uporno deco so pošiljali v — prisilne poboljševalnice, a njih sorodnike so (v Gornji Šleziji) baš zaradi sorodstva z njimi izključevali iz srednjih šol.¹⁰ Stavka je trajala osem mesecev; nemško barbarstvo je pri tem le krepilo poljsko narodno zavest.

³ Pruski minister je v 18. stoletju (1764) še v okrajih namyslovskem, kluczborskem, brzeškem, olavskem, olčniškem in celo v vroclavskem (torej v obmejnem ozemlju Gornje Šlezije in v Spodnji Šleziji) našel še ljudi, ki niso znali nemški (v glogovskem okraju so pa samo še v nekaterih krajih znali slovanski). V Vroclavu je bila še leta 1830. luteranska božja služba v poljskem jeziku. V vroclavskem okraju sta dva okraja na desni obali Odre še dandanes precej poljska: okraja sycovski in namyslovski (Syców, Namysłów).

⁴ Slov. Přehled, 1900, 93, tudi 1899, p. 49.

⁵ Slov. Přehled 1900, 148.

⁶ Slov. Přehled 1900, 45.

⁷ Slov. Přehled, 1902, 143.

⁸ Slov. Přehled 1904, 39.

⁹ Slov. Přehled 1904, 183.

¹⁰ Slov. Přehled 1907, 134.

Da je oster pruski režim vladal tudi izven šole, se razume. Če so se v kaki čitalnici naše sumljive pesmarice, so čitalnico zatvorili.¹¹ Sokoli so morali v ječo, ker so govorili poljski in se bratili z inozemskimi sokolskimi organizacijami.¹²

Nevarno sredstvo je bila razlastitev poljskih posestnikov zemlje, ki naj bi čim preje prešla v nemške roke. Leta 1886. se je v državnem zboru sprejel «das Aussiedlungsgesetz», ki ga je njegov spočetnik Tiedemann izrecno imenoval kot «Maßregel zur Germanisierung der Provinz Posen». Na Bismarkovo zahtevo je državni zbor votiral 100 milijonov mark za nakupovanje poljske zemlje. Baš za to-le zadnjo svrhu se je ustanovilo društvo «Verein zur Förderung des Deutschtums in den Ostmarken» (kratko: Ostmarkverein); to društvo je prav oživel leta 1894., ko so mu trdne temelje postavili in fašistovski značaj dali trije ožji prijatelji Bismarkovi, veleposestniki *Hansemann*, *Kennemann* in *Tiedemann*. Pri Poljakih je ta organizacija po začetnih črkah teh imen (H, K, T) dobila imeni *Hakata* in njeno bistvo: hakatizem.¹³ Skratka, delalo se je po geslu, ki ga je proti Poljakom uvedel filozof Eduard von Hartmann: *ausrotten* (1885.).¹⁴ Wilhelm je govoril o «poljski nesramnosti» ter Hakato ob njeni desetletnici telegrafski pozdravil.

Razvoj narodnosti na nemško-poljskem ozemlju ni bila morda mirna naravna asimilacija, ampak se je vršil v znamenju nemškega *terorja*, *brutalnega* nasilstva. In to težko zgodovinsko *krivico* hočejo sedaj Lloyd George in tovariši svečano potrditi.

Gornja Šlezija moli med dve slovanski državi, med Poljsko in Češko. Ali bo to *nemški* klin, ki naj ju loči? Ali naj bo to nekaj drug Sandžak Novi Pazar, ki je Germanstvu kazal pot tja preko Mitrovice proti Solunu?

Literatura. *Limanovski* Boleslav, *Odrodzenie i rozwój narodowosci polskiej na Slasku*. Varšava, 1921.). — *Romer* Eugen, *Stosunki ekonomiczne Górnego Śląska a politika państwa niemieckiego* (Levov-Varšava, 1921.). — *Pampuch* P., *Cent cinquante ans de domination Prussienne en Haute-Silésie* (Mikolów, 1921.) itd.

¹¹ V Zaborzu.

¹² V Rożdzeni pri Katovicah.

¹³ Slov. Přehled 1900, 146.

¹⁴ Feldmann, *Geschichte der polit. Ideen in Polen seit dessen Teilungen*, p. 293.

Pregled.

Zunanja politika.

EVROPSKI POLITIČNI POLOŽAJ.

Mesec majnik je bil kritičen mesec z več «odločilnimi dnevi». Pričetkom mesca smo videli Francijo in Anglijo na konferenci v Lympe-u, tik na to je sledil ultimatum Nemčiji in tudi 31. maj je bil resen dan v vprašanju reparacij. Vprašanje se je otežkočilo z

odloki londonske konference in prisilnimi sredstvi, ki so jih zavezniki že sklenili. Briandov govor v senatu 6. aprila je pokazal, da je Francija nameravala po 1. maju še druge resne korake, da izsili plačanje. Za stališče francoske in nemške vlade sta vrlo značilna govora takratnih ministrov za zunanje zadeve, nemškega in francoskega.

Govor dr. Simonsa:

»Že pred londonsko konferenco je bilo to vprašanje izredno težavno. Izviralo je v glavnem iz prejšnje konference v Parizu. Ko so zavezniki postavili svoje zahteve in jih v številkah razglasili svetu, so se tako zavozljali, da se niso mogli izmotati brez težkoč. To je, naravno, na nemško ljudstvo vplivalo in ustvarjalo javno mnenje, ali se morejo Ententine zahteve sprejeti ali ne. S tem je zadeva postajala vse težja. Spoznali smo, da ne moremo priti do sporazuma prej, dokler se nemške odškodninske obveznosti od obeh strank ne preiščejo in prouče ter se skušajo spraviti v sklad, da bosta zadovoljni obe stranki. Glasom versailleske mirovne pogodbe gre za škodo, povzročeno po vojni. Obvezali smo se, da jo poravnamo. Gre pa tudi za to, koliko more nemški gospodarski sestav storiti in prenesti, ne da bi ga reparacijske dajatve uničile. V Bruslju so se strokovnjaki dvakrat trudili, da rešijo veliko vprašanje odškodnine. Enkrat je strokovnjake in izvedence sklicala Zveza narodov. Tudi so se sešli nemški in zavezniški izvedenci, in izdali so več spisov s pojasnili. Svojega dela niso dokončali, ker so zavezniški izvedenci izdali svojim vladam splošno poročilo, preden so se vsa vprašanja razmotrivala in preden so bile podrobnosti končane. Naši izvedenci tega poročila niso videli, niti nismo bili o njem službeno obveščeni.

Tako smo bili pripravljani za London. Bilo je drzno, približati se zaveznikom s predlogi. Nismo se obotavljali brez vzroka. Mirovna pogodba nam dovoljuje, da v kratkem roku stavimo svoje protipredloge za rešenje odškodninskega vprašanja. Ta rok je že davno prešel in bil opetovano podaljšan — Spa, Genève. London — in nemška vlada je doma in na strani često slišala očitek, zakaj se ni poslužila te prilike. Naglasiti moram, da nismo mogli staviti končnoveljavnih predlogov, dokler niso bile znane meje nemškega gospodarskega sistema. Nočem se dotikati posebnih odnošajev ob Saari in Renu, omeniti hočem le neizvestnost glede Gornje Šleske. Če smo se pa vendar odločili staviti protipredloge, smo to storili za to, ker so nasprotniki hoteli rešiti reparacijsko

vprašanje prej ko mogoče. Zagrozili so nam s sankcijami. Nastopila je zato naša dolžnost napram nemškemu narodu, da stavimo protipredloge.

Ceprav smo zavrgli pariške cenitve, smo vendar za temelj svojih predlogov vzeli vsoto, ki jo je ententa zahtevala. Vzeli smo celo vrednost stalnih letnih dohodkov, in izračunali smo njihovo sedanjo vrednost. Odgovor je znan. Lloyd George je pričel z vprašanjem krivde, razpravljal o razoroženju, trdil, da smo v vojni jedva kaj trpeli, in je končno stavil znani ultimatum. Naravno, da smo vsled tega poskusili priti s svojimi nasprotniki v stvarno razpravo. Skušali smo znižati pariško dobo plačevanja od 42 na 30 let, kakor je navedena v mirovni pogodbi. Bili so pripravljeni sprejeti, toda pod pogoji, za nas nemogočimi, ker bi morali teh 30 let plačevati letno po tri milijarde v zlatu. Tudi so nasprotniki zavrnili vse naše predloge glede temelja naše plačilne možnosti, n. pr. Gornje Šleske. Posebna skrb mi je bila, da naglasim obnovo porušenih krajev, ker je ta zadeva najnujnejša. Vendar niso naših predlogov pravilno razumeli. Francozi so mislili, da nameravamo kolonizirati severno Francijo, njihovi podjetniki so se tudi zbal za dobiček. — Končno smo sprejeli pariške zahteve za prvih pet let, toda le, če dobimo posojilo. Vsled sporočila nemške vlade o novih protipredlogih smo končno prosili za odlog. Ko so se pogajanja prekinila, so prišla na vrsto prisilna sredstva, ki niso upravičena. Ugovarjal sem proti njim. Toda nasprotniki trde, da so upravičeni v to postopanje na temelju versailleske pogodbe. Splošno mnenje je, da je Nemčija kriva in da noče storjene krivice poravnati. Tudi mislijo, da so naši predlogi nezadostni. Če se nasprotniki ne drže mirove pogodbe, se je moramo držati mi. Naš načrt mora biti: Izpolnimo versaillesko mirovno pogodbo v mejah možnosti, čez nje pa ne. Nova pogajanja so mogoča. Vsled sankcij se je podlaga zanje povsem premaknila, največ v psihološkem oziru, ker nismo šli v London z voljo doseči sporazum in zanj doprinesiti velike žrtve. Učinka sankcij ne smemo podcenjevati. K temu pride še posebna ideja Lloyd Georgeova, da rekvirira velik del cene nemškega izvoza.

Govor g. Brianda.

Vse finančne težkoče Francije izvirajo iz tega, ker Nemčija ni plačala, kar bi morala. Že dve leti kaže Francija duha sprave. Francija se ni branila razpravljati z zavezniki, kako daleč sega nemška možnost plačanja. Nismo se branili pogajanj, ko so se pojavili drugi gospodarski oziri, različni od onih, ki so zaveznike v vojni združili, in ki sedaj zaveznike vendarle dele. V želji, da se trgovina kar najhitreje obnovi in posledice vojne omili, so si zavezniki rekli: «Razmotrivajmo vprašanje s praktičnih vidikov, združimo se z bivšim sovražnikom, da skupno premagamo težkoče za vedno.» In vendar bi takšna skupnost mogla postati opasna. V teku let se je Nemčija posluževala prilike, da seje med zaveznike nezaupanje z neprestano propagando in z netenjem hipnih nesoglasij med zavezniki. Toda zavezniki so od pariške konference sem spoznali te poskuse in se zavedli, da je plačanje nemškega dolga odvisno od stroge obveznosti in prisilnih sredstev.

V pariških konferencah smo poizkusili doseči gotovost tako, da se enkrat za vselej označijo nemške dolžnosti in letni obroki od začetka do konca, da se izločijo za bodoče vsi posredovalci in vse nove konference in pomote. Potem smo šli v London. Tam so stavili nemški delegati zaveznikom nizke in abotne predloge. Nemci so ponudili 30 milijard, plačanih s pomočjo posojila, ki bi ga morali dati zavezniki. Razstali smo se z njimi in uporabili prva prisilna sredstva (Ren, Duisburg, Ruhrort, Düsseldorf). — Sporazum med zavezniki temelji na bistvenih točkah: Določitev dolga, načini plačevanja, ugotovljenje nemške možnosti plačevanja. — Prejšnje pogodbe v Boulogne, Spa, Bruxelles in končno v Parizu so bili poskusi, sporazumeti se z dolžnikom tako, da bi on nadomestil pogodbo v Versaillesu. Ker pa on tega ni sprejel, preostane le ta pogodba. Po vrnitvi iz Londona je pričela delovati reparacijska komisija. Pozvala je Nemčijo, naj plača ostanek dvajsetih milijard v zlatu, zapadel 1. maja. Sporočila je tudi vsoto prvega plačila. Versailleska pogodba se je pričela izvrševati. Zavezniki smo se odločili za sankcije. Angleži so predlagali 50 % na izvoz. Druga sankcija je zaplena carin in carinska meja med zasedenim

ozemljem in Nemčijo. Dalje smo zavzeli vojaške pozicije. One kontrolirajo velik del premoga na Ruhri, tudi dajejo možnost potovanja davkov. Po 1. maju Nemčija ne bo mogla več odlagati, njene obveznosti bodo sodno ugotovljene v vseh točkah: Razoroženje, kaznovanje krivcev, plačilo 20 milijard, ugotovitev celega dolga, vsakoletni obroki, kakor jih določi reparacijska komisija. Tu je Nemčija, kriva prelomljene besede in pogodbe, mi pa smo v poziciji kreditorja. Tu smo s svojo zahtevo za plačilo in tu je način izvršbe. Ako se dolžnik izogiba, ima upnik pravico eksekucije. Nemčija skuša (n. pr. v Londonu) zavlačevati, kadar jej pa prija, se sklicuje na besedilo pogodbe. Toda pravo nam odpira pot do prisilnih odredb proti onim, ki se branijo izpolniti svojo dolžnost in svoje obveze. Če se jim bo skušala Nemčija še izmuzniti, jo bo že jutri zgrabila trda roka. — No, Nemčija se je obrnila še na Ameriko, ki jej je pa dala primeren in resen odgovor.

Amerika je razumela. Če je plemenito ljudstvo, kakor so Amerikanci, prišlo čez morje, da da kri stotisočih svojih najboljših sinov za stvar pravice, za ideal, jo pač ne bodo pozneje zapustili vsled take neokretne propagande. Združene države so odgovorile Nemčiji: «Veseli nas, da hočete tako radovoljno plačati vaš dolg. Vi ga morete plačati, ker vi ste za vojno odgovorni.»

V Londonu smo slišali dr. Simonsa reči nekaj, kar preklicuje nemški podpis, namreč: «Načelo odgovornosti, vprašanje zgodovine, zamotano vprašanje — to vprašanje rešiti, ni naša naloga.» Slišali pa smo še več: «Če se je Francija podvrgla pogodbi v Frankfurtu leta 1871., ni tega storila, ker je bila kriva, ampak zato, ker je bila premagana.» Rekel sem zborniki poslancev, spominjaje se nekaterih govorov dr. Simonsa, da so njegova izvajanja nepopolna. Bila je ena fraza, katere si ni upal izreči, ker bi bilo preveč. Želel je dostaviti: «in Nemčija ni bila premagana.»

Da imamo z nemškim ljudstvom opraviti, je ena težkih strani pri tej stvari. Nočem ga omalovaževati ali poniževati, ker vem, da ima mnoge dobre lastnosti. Pa jaz, kakor vi poznate njihove slabosti. Vi tudi poznate mentaliteto tega naroda, ki je bil petdeset let vzgojevan v občudovanju si-

le. Oni so videli svoje vojake vračati se z orožjem, s svirajočimi godbami, videli so nadaljevanje nemškega združenja, če ne še pomnoženja. Prav kmalo jim je ljudstvo začelo razlagovati: «Vi ste žrtve usode in lakote, premagani pa niste.» Zdaj se ta misel pogubonosno razširja. Če bodo sedaj po preteku štiriindvajseturnega poziva, kakor je v londonskem slučaju, videli francoske, angleške in belgijske čete korakati preko Rena in to predno se bodo njihovi delegati iz Londona vrnili, potem si bodo mogli reči: «Nekaj se je po letu 1871. dogodilo.» Da, kar se je zgodilo je to, da je bilo nemško ljudstvo premagano v vojni, z odgovornostjo za krivdo, ki pada na njihovo glavo. Niti za trenutek ne bomo dopustili, da se ta odgovornost oporeka, in Združene države so jo ravno sedaj javno priznale. Ona je in ostane bistveno načelo reparacije.

Mi moramo dobiti reparacijo. S kakimi sredstvi? Jasno je, da sredstva niso takoj vidna. Može v Nemčiji, ki bi lahko iznajdli sredstva plačevanja, so veliki lordi industrije, financ in velikih posestev. Ti morajo pred seboj, kakor ščit, slabotno vladno, kateri nočejo pomagati najiti potrebno rešenje tega vprašanja. Da, oni imajo tam nado, da bodo to vladno nadomestili — ko pravi čas pride — s tako, ki bo odgovarjala bolj njihovim zasebnim upom. Razgovor o tej stvari postane kočljiv, kadarkoli se le začne. Ko bo skrajni čas roka minul, ko se bo moglo od besed preiti do dejstev, potem bodo našli sredstva za plačevanje. Nemčija pravi: «Ko bomo delali, ko bomo zaslužili dobiček, bomo plačali.» Kakor da bi bilo samo od dobičkov velikih nemških industrij, katere si Nemci domišljujejo, odvisno, da se naš dolg poplača! Kakor bi ne bilo vse imetje nemškega naroda zastavljeno kot zavarovana za naš dolg!

Na dan, ko bodo ti morali priti do spoznanja, da se bodo sredstva prisiljenja izvršila tam, kjer so potrebna, in bodo vedeli, da so njih interesi ogroženi, ko bodo vse svoje duševne sile dali na razpolago vladi, ali samo en del one izvirnosti, ki jo n. pr. Hugo Stinnes rabi v propagando svojih gospodarskih načrtov, samo en del one vražje spretnosti, ki ga dovede povsod do vsake tvornice, da jo prežame s svojim denarjem, da vrši evropejski, svetovni imperijalizem, in ko bo tako

razporejen, da pokloni samo prav majhen del svoje finančne prefriganosti službi reparacije, potem boste naenkrat videli v Nemčiji nove vire, iz katerih bodo vrela denarna sredstva.

Ako se ne privede v skrajnem času, ko pride rok izvršitve pogodbe, z najostrejšimi dejstvi do plačevanja, bo Nemčija odrekla. Mi smo videli njeno zadnjo prekanjenost pri Združ. državah. Njej se tam ni posrečilo, skrajni čas je skoro prešel in zato je Francija, z dovoljenjem zaveznikov, odločena govoriti zadnjo besedo. Mi smo pripravili svoja prisilna sredstva z ono energijo in zagotovilom, ki prihaja iz vere v naše pravice in v bodočnost. Naši zavezniki so videli, da smo brez posebnih vojaških odredb pripravljivi. S tem smo celemu svetu pokazali, da Francija ne misli na imperijalizem. Ravno zato, ker smo dali vse te dokaze naše potrpežljivosti in spravljivosti, imamo pravico upati, da nas nemška propaganda ne bo oropala svetovnega zaupanja in da nas, ko bomo mogli seči po prisilnih sredstvih, ne bodo samo podpirali naši zavezniki, temveč tudi nevtralna ljudstva, katera navdaja duh civilizacije in ideja pravičnosti.

Gospodje, to je naše stališče in nam je žal za nemško ljudstvo, če ga njihovi voditelji varajo ter mu ne povedo, kake posledice bo postopanje, katero so zavzeli, imelo ter nas prisililo poseči po sredstvih, katerih posledki bodo nepopravljivi. Mi smo štedili s svarili in današnje, jaz upam, bo naredilo vtis na nemško vladno. Ta vlada bo vedela, da je usoda Nemčije v njenih rokah, da pa je dolžnost Francije v uprav tistem imenu ideji, v katerem je zmagala, zasigurati si priznanje dolga, če treba s silo.»

Razvoj dogodkov je pritrdil gosp. Briandu. Nemčija je izpremenila vladno, t. j. popustila v svoji politiki, in brezpogojno sprejela vse londonske zahteve ter jih pričela tudi izvrševati, ker jej je to mogoče. Naše mesto je slej ko prej ob strani entente, seveda tako, da se s tem pospešujejo naši politični, finančni in ekonomski interesi.

Vprašanje reparacije je centralni evropski problem po vojni, nikakor pa edini. Rusija, Angora, Smirna so značilne iztočnega problema. Na jugu niso

urejene zadeve med nami in Italijo. Gre za pošteno izvrševanje rapalske pogodbe, in gre za našo narodno obrambo. Italijanske volitve so prinesle Jugoslovanom potrebno afirmacijo, Giolittijevi vladi pa ne. Beli teror (fašisti) v Italiji se bliža svoji notranji krizi. — Nemški problemi še niso izčrpani. Poljaki se nahajajo v borbi za Zg. Slesko. Avstrija sekundira Nemčiji s svojim plebiscitnim gibanjem za priklonjenje, kar je obnovilo našo zahtevo po južni Koroški do Drave, kjer smo v nesrečnem plebiscitu vsejedno imeli večino. Mala ententa se širi. Češka je pred meseci sklenila defenzivno konvencijo z Rumunijo, in sedaj smo storili mi isto. Takoj na to je prispel boljšavniški minister v Beograd.

Vsekakor bi trebalo gledati na zunanjepolitična vprašanja z drugega stališča, nego obično slovensko časopisje, ki piše svoje glose nekako s stališča osebne užaljenosti ali vsaj animoznosti. Povsem napačno je, če delamo platonično propagando za Turke, Nemce, Bolgare itd. Naša zunanja politika mora računati z realnostmi. To je razumel n. pr. gosp. Vesnić. Rapalska pogodba boli, — in vendar je bila edina možnost. Zato je bila in je dobra. Kadar bomo imeli moč, da jo ovržemo, takrat bo slaba in zločinska, vsiljena in le primorano sprejeta. Vloga gosp. Tardieu-ja je hvalevredna. Dal Bog, da bi imeli v vsej bodočnosti ob svoji strani ljudi, ki bodo imeli z nami tako dobre namene, kakor n. pr. Tardieu, Evans in drugi, čeprav ne more Jugoslovan podpisati predlogov niti enega niti drugega. Toda čitali bomo v našem časopisju v kratkem, da nas je »izdal« tudi »smešni sanjač« Wilson. — Zato in zaradi njegove vsebine je vredno, da zabeležimo članek »Quo vadimus« v »Slov. narodu« od 2. junija 1921. iz peresa našega mirovnega delegata, vseučiliškega profesorja g. dr. Ivana Zolgerja. Ta članek je eden redkih zunanjepolitičnih člankov našega dnevnega časopisja. Napisal ga je resen in informiran mož, ki mu je za stvar in ne za — se.

O REVOLUCIJI.

Iz knjige H. A. L. Fisherja (Oxford) »Republikanska tradicija v Evropi« (The Republican Tradition in Europe):

«V zgodovini revolucij se vzdržema pojavljajo izvestni široki pojavi. Nastajajo iz resničnih in opravičenih pritožb; plemenite emocije in včasih tudi najbolj prosvetljeno mišljenje dōbe jim dajejo svojo oporo; v začetku se gibljejo v zmernosti, a njihova nasilnost enakomerno narašča in se končava z ostracizmom nasprotnikov. Ljudje se pričenjajo vpraševati, zakaj so se dali zapeljati tako daleč in, ali politika, v katero so se dali zvoditi, resnično izraža njihovo prvotno mišljenje. Kakor je bil njihov začetni ideal visok, tako je sorazmerno visoko njihovo razočaranje tedaj, ko se pokaže trdi in umazani konec tolikih prijetnih čustev in nad. Med tem pa je revolucija ustvarila množino na pravo osnovanih interesov, ki rastejo sorazmerno kakor traja revolucija, in pretē z nemiri; v tem dejstvu pa leži neskončno težak problem. Kakor je zoprna sedanost, preteklost je bila še bolj odurna: interesi, ki jih ogroža reakcija, se spajajo v obrambo svojih novih pridobitev, sledi nevarno razdobje negotovosti in oscilacije, ki ga večkrat označuje povrnitev k strogim meram, kakor že ena ali druga stranka pride na površje; to razdobje traja, dokler se iz dosade ali vsled državniške spretnosti ne doseže zadovoljiva poravnava.»

Tistim, ki ugibljejo o bodočnosti ruske revolucije. V. M.

Gospodarstvo.

POGOJI ZA GOSPODARSKI NAPREDEK ČLOVEŠTVA.

Dr. Marshall našteva v knjigi »Industrija in trgovina« (1919) sledeče pogoje za gospodarski napredek človeštva:

Vendar se odpira našim nadam široko polje. Ako ne vpoštevamo vojne, se lahko s precejšnjo gotovostjo nadamo, da bo postal ves narod deležen tistih pripomočkov in priložnosti, ki so potrebne za udobnost in za popoln in harmoničen razvoj višjih človeških lastnosti, pod sledečimi pogoji:

1.) da si človeštvo postavi resno nalogo, povečati nabavo mehanskih naprav, ki bi dvignile stopnjo tudi najnižjih razredov, s tem, da bi vršile zanje službo sužnjev;

2.) da napravi teh sužnjev v tolikem številu in tako mogočne in uspe, držati jih pri delu tako dolge ure z menjavanjem njihovih strežnikov, da bo potrebno tudi najnižjim človeškim delavcem, delati kratke ure, čeprav energično, kadar so pri delu;

3.) ako dvigne splošni nivo vzgoje tako visoko, da skoro ne bo več doraslega človeka, ki zna samo tako enostavno delo, kakor ga lahko opravlja pod spretnim vodstvom mehaničen suženj;

4.) ako pridno razvija tiste pripomočke, potom katerih se tisti, ki so najbolj nadarjeni za visoke misli in iznajdbe, podjetnost in upravljanje, lahko dvignejo do odgovornih mest, sorazmerno lastnostim;

5.) ako mu bo vedno pred očmi široka razlika med nalogami navadnega trgovskega vodstva, ki ga imajo lahko v rokah vestni uradniki, in nalogami konstruktivne podjetnosti, od katere največ zavisí gospodarski napredek, če jo spremlja pogum in prosvetljenost, čeprav sta ti dve lastnosti izven moči uradnika in sta celo tuji njegovemu temperamentu;

6.) ako spozna,

a) da najbolj sposobni trgovci cenijo svobodo tveganja (riskiranja) na svoj lastni račun in da si hočejo pridobiti ugleda v spretnem vodstvu s tem, da pokažejo uspeh v vodstvu, ki se ne da vedno dokazati drugače kot z denarnimi rezultati; ali

b) da valovanje v nasprotni smeri, ki zadržuje veslače, stvarno ne zmanjšuje mikavnosti plemenitega tekmovalja pri tekmi; in da se zategadelj

c) podjetnost še vedno lahko vzdržuje, čeprav zahtevamo od tistih, ki so bogati, velike prispevke v narodne svrhe;

7.) da se vedno spominja, da so vsi davki na pripomočna sredstva, ki bi se bila dala najbrž uporabiti za povečanje materialnih sužnjev človeka, škodljivi siromašnejšim slojem njegovim in da se zaradi tega dohodek iz izredno visokih davkov na kapital ali na dohodek iz njega, ne sme uporabljati za pokritje tekočih izdatkov;

8.) ako v takih kritičnih trenutkih, kot je sedanjí, ko leži pred nami narodno breme dolga kot ogromna deščina zla za prihodnja pokolenja, nastoja na tem, da so dohodki iz vseh

davkov, ki v veliki meri ovirajo kopičenje privatnega kapitala, namenjeni zmanjšanju tega dolga;

9.) ako vpoštevata tendenco kapitala, da zapušča kraje, se nepravilno rokuje z njim, čeprav bo zemlja, ki neguje in podpira zmožno trgovsko podjetnost, še redno privlačila kapital, četudi nalagamo nanj malo previsoke davke;

10.) last, but not least, ako se delodajavci in drugi kapitalisti, delavci, vsi razredi in skupine izogibljejo vsakega poraba, ki vodi k dviganju tržnih vrednot njihovih uslug ali izdelkov s tem, da jih napravljajo relativno redkim.

Vladimir Miselj.

Socialna politika.

DELAJSKO GIBANJE.

Po «Daily Herald» poroča «Soziale Praxis» o «strokovnem socializmu» v angleški stavbinski stroki. Londonska «Guild of Builders Ltd» temelji na državni strokovni zvezi stavbinskih delavcev; njih londonski kartel ima 12 različnih strokovnih organizacij s skupno nad 60.000 člani. «Guild» je le druga firma za strokovno organizacijo, le da zasleduje strokovna organizacija sama socialnopolitične naloge. «Guild» pa gospodarsko-produktivne. «Guild» hoče zidati hiše in je juridična oseba, vpisana v «Industrial and Providents Societies Acts». V njej so zastopane vse stavbinske stroke, kakor zidarji, tesarji, slikarji, delavci z mavcem, steklarji, gradbeni kleparji itd. V odboru so zastopniki vseh teh strok, vrhu tega pa kooptirani kot odborniki zastopniki gradbenih tehnikov, arhitektov itd. na predlog svojih strokovnih skupin. Pozneje se ustanove še skupine civilnih inženjerjev, kiparjev, dekoracijskih slikarjev. «Guild» si je ustanovila posebne londonske krajevne podobore. Kakšen program dela si je «Guild» postavila, kaže njena pogodba z občinskim svetom mesta Walthamstow pri Londonu: «Guild» prevzame vsa gradbena dela vseh gradb, ki jih odda občina; nakupovalna velezadruga dobavi vse sirovine, zavarovalna zadruga prevzame finančno jamstvo za izvršenje del, v višini pefine skupne projektirane svote. Ta svota se izračuna iz resničnih lastnih stroškov za sirovine in tarifne delav-

ske mezde, plus 40 funtov, ki naj omogočijo tej «Guild», da garantira vsakemu zaposlenemu delavcu delo vsaj za en teden; potem plus 60 % od lastnih stroškov «Guilde», iz katerega zneska se pokrijejo stroški za orodje in za opravo. V pokritje svojih izdatkov izda «Guild» brezobrestne delnice po 5 in več šilingov, ki jih sme «Guild» vsak čas in po lastnem preudarku zopet v denarju izplačati lastniku. Dividend «Guild» ne daje, marveč mora ves čisti dobiček uporabljati v izboljšanje svojega socialnega podjetja, bodisi v tehničnem, gospodarskem ali prosvetnem oziru. «Guild» se hoče namreč razviti dotle, da bo sama gradila najboljše hiše najceneje. Nad tem tehničnim in gospodarskim ciljem je pa še socialni, da se dvigne delo članov po svoji socialni vrednosti, t. j. da delo ne bo več blago, ki ga ponujaš ali kupuješ, marveč da postane življenska dobrina, ki je s svojim nosilcem, človekom-delavcem vred za vedno obvarovana bede ali slučajnih prememb na delovnem trgu. «Guild» se hoče razviti dotle, da bo mogla garantirati svojim članom stalne dohodke od dela, dopuste in oddihe, ter plačevanje teh stalnih dohodkov tudi v času bolezni, nezgode ali kadar počiva delo zaradi slabega vremena itd.

Kultura.

O KRAJEVNIH IMENIH.

Ime je vsakemu nekaj svetega, nedotakljivega. Nekdaj v nižjih razredih gimnazije me je sošolec dražil s tem, da je pisal moje ime popačeno «Weida» na tablo. Kaznoval sem ga z zašusnico, dasiravno sem zaradi tega prišel v razrednico. Pretepali smo se z nemškimi pobalini, če so nas nazivali «Windische» in nam niso privoščili našega pravega narodnega imena. Tako je tudi s krajevnimi imeni. Ljudstvo se hudoje, če se popači ime njegovega kraja, posmehuje se na tilnem novemu uradniku, ki ne pozna ne krajev, ne narečja ter vsled tega popolnoma napačno izgovarja in rabi krajevna imena. Tako so nam nemški uradniki popačili lepa imena naših krajev. Narodni župniki in šolski vodje so v zadnjih desetletjih mnogo tega zopet popravili. A tudi ti so večkrat grešili, ker niso vedno vpoštevali ljudskega

izgovora in rabe imena. Tako je n. pr. pri Sv. Marjeti niže Ptujja vas Gorišinci, ki se v matrikah in v krajevnem repertoriju navaja s imenom Gorišnica. Med Dravo in Muro je relativna večina krajev na -ci, kakor Záboyci, Márkovci, Bórovci, Búkoveci, Múretinci, Plácarovci, Moškánjci, Cvetkóvci itd. Tako se rabi tudi ime vasi Gorišinci: grem v Gorišince, sem bil v Gorišincih, pridem iz Gorišinc (tudi iz Gorišinjec). Glas med š in n se izgovarja kot polglasnik, dvom bi mogel nastati le v tem oziru, ali se naj piše Gorišinci ali Gorišenci ali Gorišinci, nikakor pa ne Gorišnica. — Pri Ptujju je vas Hajdina. Pred 30 leti sem slišal med ljudstvom edino sledečo rabo: sem bil na Hajdini, grem na Hajdino, v krajevnem repertoriju stoji Hajdin (Hajdina) in tudi šola rabi Hajdin, ki je očitno popačeno od Nemcev kakor Karčovin, namesto Krčevina pri Mariboru. — Podobno je z imenom vasi Spuhlji pri Ptujju. Neštetokrat sem hodil in se vozil v zadnjih 40 letih skoz to vas, nikdar nisem med ljudstvom slišal druge rabe kakor: sem bil v Spühlih, grem v Spühle, pridem iz Spühel. Vas leži na terasi nekdanjega dravskega obrežja, mogoče je, da je katera graščina tam postavila pristavo in jo imenovala «s Bühel» = brežček (prim. Windsche Bühel = Slovenske Gorice), okoli pristave je nastala vas, katero je ljudstvo imenovalo Spühli per analogiam z imeni bližnjih vasi Zabovci, Pódvinci, Borovci. To je seveda samo moja domneva brez zgodovinskega znanja, res pa je, da so Nemci to vas imenovali Pichldorf. V krajevnem repertoriju stoji Spuhla, kar nikakor ne odgovarja ljudski rabi.

Deželna vlada za Slovenijo, poverjeništvu za notranje zadeve, je dne 14. decembra 1920. pod št. 18.978 izdala okrajnim glavarstvom odlok, da se ugotovijo prava krajevna imena, če mogoče, še pred ljudskim štetjem. Okrajno glavarstvo je poslalo tozadevni dopis na občinske in župnijske urade ter na šolska vodstva. Gradivo, ki se je na ta način zbralo, je pregledal tukajšnji okrajni šolski nadzornik g. Pavel Fleré, potem se je izročilo meni kot tukajšnjemu domačinu, jaz sem ga dal strokovnjaku filologu g. prof. dr. Jos. Komljanču, potem pa bomo na skupni seji določili pisavo

tistih imen, ki so še dvomljiva. Ostalo je še mnogo dvomljivosti, ker se odgovori občinskega urada, župnijskega urada in šolskega vodstva ne strinjajo povsod. Glavna pomanjkljivost pa je v tem, da je tozadevni uradni odlok prepovršen. Da se določi pravilna raba krajevnih imen, bi morali pri vsakem imenu imeti naglas in odgovore na vprašanja: kje? kam? odkod? Jezikoslovno izobrazena komisija bi potem z lahkoto določila pravilno pisavo imena. Ljudstvo nerazločno izgovarja nenaglašeni končni vokal, da se težko razločuje e ali i, a ali e. N. pr. pri Sv. Barbri v Halozah je občina Gradiše; če vprašamo domačine, kako se imenuje občina, slišimo nerazločno končnico in ne vemo, ali je Gradiše (= Gradišče) ali Gradiša (= Gradišče). Na vprašanje: kje? pa ljudstvo odgovarja: v Gradišah, torej je ime ženskega spola v množini, ne pa Gradiša, kakor je na občinskem pečatu. Občina leži od Sv. Barbare proti gradu Borlu, znabiti so tam bile "gradišnje" (= grajske) gorice, a se je ime obrusilo v Gradiše — pa nočem delati konkurence Žunkoviču, ker mi manjka potrebno jezikoslovno in zgodovinsko znanje, gotovo pa je, da se pisava imena mora ravnati po ljudski rabi, torej Gradiše, v Gradišah. Pri Veliki Nedelji je vas, za katero smo dobili 3 nazive: Sénešci, Sénežci in Sénežice. Ako bi poročevalci dali odgovor na vprašanje kje? in odkod? (v Séneščih ali v Sénežicah, iz Sénešč ali Sénežec ali Sénežic), bi takoj imeli pravilno ime.

Posebna zanimivost so nekatera krajevna imena na Zgornjem Ptujskem polju na desnem bregu Drave, imenovanem tudi Dravsko polje. Kakor že omenjeno, so na levem bregu Drave razširjena imena na -ci; na desnem bregu pa najdemo imena na -ce: Dražence, Dravce, Tržce, Jurovce, Popovce, Čirkovce, Mihovce (Mihovci pri Vel. Nedelji na levem bregu Drave!), Pongérce, Stršince, Njiverce itd. V sedanjih prijavah so vsa ta imena pisana s končnico -ce, nekateri občinski in župnijski uradi kakor tudi šolska vodstva se odločno zavarujejo proti končnici -ci ter v dokaz navajajo ljudski izgovor: v Čirkovcah sem bil. V krajevnem repertoriju pa imamo: Draženci, Dravci, Popovci, Mihovci in Pongreči, toda Čirkovce. Do-

mnevam, da so se tudi ta imena glasila prvotno na -ci, kakor na levem bregu Drave in kakor so tudi pri Srbih n. pr. Sremski Karlovci. Žalibog ne poznam natančno narečja v teh krajih, imam pa sum, da ljudstvo tam rabi tudi pri moških samostalnikih mestnik -ah, n. pr. na travnikah. Izobraženci (duhovniki in učitelji) so potem iz končnice -ah sklepali na končnico -e v imenovalniku, ker je končnica -ah močnejši argument kakor nerazločni -ce ali -ci v imenovalniku. Potrditi ali ovreči bi to domnevo mogel učitelj, ki deluje v dotičnem okrožju in gotovo ima boje z učenci, predno jih navadi na končnico -ih v množinskem mestniku moških samostalnikov, ako je moja domneva pravilna. Isto velja glede imena Sela v istem okrožju, tudi pri njem se rabi mestnik v Selah, torej bi moral imenovalnik biti Sele. Naj imam s svojo domnevo prav ali ne, vendar bi svetoval, da ostanejo imena na -ce, ki so že v navadi, dasi-ravno bo uradniku v Ptujju malo čudno, če bo moral pisati v Mihovcah pri Čirkovcah, a v Mihovcih pri Vel. Nedelji. Če pa bi se zaradi enakosti hotela oktroirati vsa takšna imena na končnico -ci, bi se to smelo zgoditi le na podlagi znanstvenih avtoritet.

Kakor že navedeni primeri kažejo, je to gradivo — gotovo 1000 imen v 133 občinah samo ptujškega političnega okraja — sila zanimivo in bi zaslužilo strokovnjaka kot obdelovalca. Pri nekaterih odgovorih sem naravnost užival in se veselil nad zanimanjem preprostih občinskih predstojnikov. Občinski predstojnik v Múretincih se zavaruje proti nemški popačenki Meretinci; ljudstvo izgovarja Müretinci, kakor splošno med Dravo in Muro ii namesto u. Nemci so napravili Meretinnen in Meretinci. Občinski predstojnik v Pórencih pri Pólenšaku brani imeni Polenci in Prerod proti uradnim Polánci in Prerád. Občinski predstojnik v Zamušanih brani to ime proti uradnemu nazivu Samožani; pravi, da je vas nastala »za mužami« (— za močvirjem), zato se je imenovala »Zamužani«. Nemci so pisali Samuschen, ljudstvo zdaj izgovarja Zamušani in tako se naj imenuje. Občinska predstojnika v Čirkovcah (že omenjeno) in v Šikólah branita končnico -ce pri imenih raznih vasi svojih občin ter v dokaz navajata ljudsko

govorico na vprašanje: kam grem? in kje sem bil? To je najlepši dokaz za mojo prejšnjo trditev, da bi uradni dopis moral zahtevati odgovore na vprašanja: kje? kam? odkod? Potem bi se pravilno rabilo: grem *k* Sv. Lovrencu, sem *pri* Sv. L., pridem *od* Sv. L., ne pa v Sv. L. in iz Sv. L. Občinski in zlasti župnijski urad na Črni Gori pri Ptujju zagovarja to ime proti uradnemu Ptujjska Gora. Ljudstvo hodi na božjo pot na Črno Goro ali kratko «na Goro» brez pridevka. Župnijski urad pri Sv. Lovrencu na Dr. p. navaja mestnike, cirkovski poleg tega še naglase, od Sv. Tomaža pri Ormožu mestnike in roditelje (odkod?), nadžupnijski urad od Sv. Križa pri Slatini pošilja cele litanije imen svojega ogromnega okoliša, pri dvomljivih podaja še naglas, n. pr. Sečovo, Tokáčevo, Vélike Rodne. Ormoški občinski tajnik je poslal krajevna imena celega ormoškega sodnega okraja z naglasi. Šolsko vodstvo pri Sv. Barbari v Halozah, župnijski urad v Zavrču in pri Sv. Vrbanu so poleg uradnih imen navedli ljudsko izgovarjavo. Cele zgodovinske razprave so poslali župnijski urad in šolsko vodstvo na Hajdinu in v Majšpergu, vurberški župnik je razen tega v dvomljivih slučajih poslal tudi odgovore na vprašanja kam? in kje? Zabaval sem se pri opombi nekega župnijskega urada, da «se mu zdi neprimerno, da ptujsko glavarstvo kaj takega «naroča» žup. uradu, kar druga glavarstva vljudno prosijo». Iz številke akta okr. glavarstva 8187 bi mogel sklepati, s koliko naglico se morajo koncipirati takšni dopisi, in bi odpostavil pomanjkljivost v izrazu!

Končno stavim še nekaj predlogov glede krajevnega repertorija, katerega bo naša vlada izdala s podatki zadnjega ljudskega štetja. Kakor v Ptujju, tako bi se naj pri vsakem okrajnem glavarstvu sestavil odbor za določitev pravilne pisave krajevnih imen. Samo en centralni odbor za celo Slovenijo v Ljubljani ne bo zadostoval, ker bi rabil predolgo časa, da bi obdelal vse gradivo, in ker je preveč oddaljen od posameznih krajev, da bi mogel določiti pravilno pisavo na podlagi ljud-

skega izgovora. Ta osrednji odbor bi moral sestaviti načela, po katerih se naj ravna okrajni odbori, in bi v dvomljivih slučajih odločeval. Najvažnejše vprašanje načelne važnosti je, ali se naj imena pišejo po krajevem narečju ali po slovniškem pravopisu. Semkaj spada pisava nj namesto izgovorjenega jn, n. pr. Moškanjci, Stonjci, Banjkovec, Ranjkovec, Planjsko itd. V teh slučajih sem za pisavo nj, četudi je n. pr. za Stonjce zgodovinar Slekovec trdil, da so nastali iz besede Stojanci = Stojanova vas. Ne mogel pa bi se odločiti za pisavo Stranja namesto Strajna. Za tukajšnje kraje zelo važno je vprašanje, ali se naj piše o ali e za mehкими soglasniki, n. pr. Gájovci, Oslúšovci, Jánežovci, Jánežovski vrh, Krčovina, Črešnovci, Jiršovci (nekateri trdijo, da ljudstvo izgovarja Jiršovci, potem seveda mora biti o, drugi pa odločno trdijo, da je š.) Pri nekaterih imenih je šola že vpečljala e, n. pr. Janeževci, Krčevina, pri Oslušovcih dodaja dotični župnijski urad, da bi slovniško pravilno bilo Oslúševci, pri Gajovcih mi ni znano, da bi kdo skušal pisati Gájevci. Glede Jurovec (Júrovci ali Júrovce?) tudi dotični župnik piše, da bi pravilno bilo Júrivec. Nadalje se tukaj povsod izgovarja ves: Nova ves, Čača ves, Lačavés (v Lačavési!); ali se naj piše ves ali vas? Potem so vdomečene tujke na -berg: Vurberg je brez dvoma. Istotako se pri Majšpergu nadučitelj in župnik zavzemata za b, češ da ljudstvo izgovarja b. Meni pa se zdi nemogoče, da bi se za -š- mogel glasiti meliki b.

To so nekatera načelna vprašanja, katera bi moral rešiti osrednji odbor. Za novi krajevni seznam pa bi bilo potrebno, da ima vsako ime naglas, v oklepaju pa dodan odgovor na vprašanje kje? N. pr. Hajdina pri Ptujju (na —i), Sv. Lóvrene n. Dr. p. (pri Sv. —u), Júršinci pri Ptujju (v —ih), Bratončice pri Ormožu (v —ah), Vélika Nédelia [ljudstvo govori Véika Nédla] (pri —i), Hum pri Ormožu (na —u) itd. Takšen seznam bi zadostoval vsem praktičnim potrebam.

F. Vajda.